



ТРИЗЕНЬК - REVUE HEBDOMADAIRE - TRIDEN'T
UKRAINIENNE

Число 22-23 (80-81) рік видання III. 25 травня 1927 р. Ціна 3 фр. (Prix 3fr.)



Заупокійну літургію та панахиду по блаженній пам'яті

Симоні Петлюрі

Голові Директорії, Головному Отаманові Військ Української Народньої Республіки, відправлено буде в четвер, 26-го травня 1927 року в Українській Православній Церкві 96, B-d Auguste Blanqui в 10½ годин рано.

Урочиста Академія з нагоди річниці трагічної смерті блаженної пам'яті Симона Петлюри відбудеться того же дня о 3-й годині пополудні в салі Société Savante, 8, rue Danton.

Комітет для вшанування.

Париж, середа, 25 травня 1927 року.

Страшний день 25 травня... День, коли підступною рукою, що її скерувала Москва, убито Симона Петлюру. День, що зостанеться на завжди днем всенародньої жалоби.

Тільки рік минув од того часу, як за Україну смертю мученика загинув він. Отчизні належало все життя його і їй віддав він його.

Кого ми втратили?... Чим був і чим став і зостався навіки для рідного краю Симон Петлюра?... Що дало Україні його життя і що зробила і зробить для неї його смерть?...

Не сьогодні і не тут зможемо ми оцінити як слід історичне значіння його діла, всю величність його жертви, прилюдно й достойно вшанувати ім'я святе народнього героя, вождя нації Голови Держави.

Тільки на визволеній з кайданів, вільній і незалежній Україні віддамо ми належне його чистій пам'яті... І цей день прийде...

А сьогодні, в першу річницю його смерті?... Чи вкриваємо ми з пошаною й любов'ю свіжими квітами його могилу святу в чужій землі, тут, у Парижі; чи сходяться пом'янути його громадою наші люди скрізь на чужині; чи побожно в таємниці, кожен в своїй душі, згадують його земляки повсюди на нашій не своїй землі, там, на поневоленій Україні, — всюди і всі ми відчуваємо і знаємо одне: він з нами і діло його не вмере серед нас...

Немає слів, і не треба їх...

З сумом, що його нема вже серед нас, з радістю, що він був, єсть і буде з нами, в скупченні духовнім, в глибокій мовчанні, повнім сили і певності, скиляючись чолом перед його святою пам'яттю і прийнявши до серця заповіт його, йдемо ми слідом його і робимо й далі його діло.

Пам'яті Симона Петлюри. *)

Стародавній, — мудрий і чесний, — звичай — громадою поминати мертвих звів нас сюди. Звичай культурних націй, бо нікчемний той народ, що мерців не шанує своїх.

Життя і смерть межують скрізь і завше між собою, — поруч у світі ідуть. Гюет сказав:

Тих, хто помер, не бачать наші очі,
Але вони живуть між нами вічно.

*) Промова, виступлена в Празі 25 травня 1927 року.

Суспільна наука говорить нам про великий «закон мертвих», згідно якому головний провід в сучасному життю належить мертвим, а живі лише готують собі провідну роллю в майбутньому. Народи склпали тому «культ предків», бо ж ті, що одходять од нас, стають батьками живих поколінь людських, їх моральними та ідейними законодавцями...

Молитвою спом'янули ми славного лицаря землі української Симона Петлюру, вічну й святу пам'ять проголосили йому, низько уклонились, у тихий роздум поринули...

Сьогодні рік з того часу, як громом з ясного неба вдарила по нас звістка про загибель вождя. На чужині далекій виросла нова висока могила українська, — четверта поруч з могилами Мазепи, Орлика, Драгоманова.

Минає час. Кожний день, невпинно й неодмовно, перегортав одну за одною тяжкі сторінки українського життя. І день стає нам за рік, а рік за століття. Симон Петлюра вже не той, що був він рік тому, і ми прийшли сюди не з тими почуттями.

Млистий серпанок історії повив і перекриває гарячі персональні риси живої істоти, і замість неї встає перед нами величчя постать героя. Змінилося тому й наше почуття. Рік тому назад збило нас до купи, зібрало в громаду невимовне горе, що Петлюри вже з нами немає. Сьогодні ж в нашому серці, одночасно з жалем, народилась і вітха, — вдячність долі за те, що ми мали його, що він був серед нас.

Чим був Симон Петлюра для нас, для України, який заповіт оставив він українському народові?

Минемо офіційні титули його. Бо ж вони — це те, що примхою долі достається іноді і нікчемним людям. А для героїв — вони часто — кайдани на ноги, терновий вінок на чоло, — як то і сталося з Симоном Петлюрою. Титули ці були для нього лише неминучими аксесуарами його чинности, деталями його біографії, зовнішніми ознаками того історичного процесу, що відбувається в життю українського народу, втіленням якого і став Симон Петлюра. Ім'я тому процесу — державність.

Дві сотні літ тому назад, на полявських полях катастрофою скінчилась остання збройна боротьба українського народу за свою державу. Здавалося, нема тої сили на світі, яка б могла знову поставити Україну до бою за волю. Але історія мудріша за людей; вона не знає людського вневір'я, одвічні й непокітні закони її...

Розвиток кожного відродженого народу переходить три стадії: стадію думки, стадію слова і стадію чину. Тільки перейшовши послі.

довно всі три стадії, народ стає нацією. Тяжко і трудно переходила їх Україна.

Століттями складалася наша традиційна ідеологія і завершилася вона, заблищала чистим золотом тільки в руках вічно-пам'ятних братів Кирило-Методієвських. Рідними з того часу стали, перетворившись у скарб національний, великі загально-людські змагання до волі, до республіки, до демократизму, до незалежної держави.

Стадія слова перейшла у нас під геніяльним проводом Шевченка, і стало наше словом тому —

Неначе срібло, куте, бите
І семикрати перелите
Вогнем в горнилі..

Стадія чину зачалася на наших очах. В наші дні воскресла стародавня лицарська слава наша. Живою стіною стала до бою Україна, боротьба на життя і смерть відновилась, український народ став нацією.

І на чолі цієї боротьби, як символ і прапор, як живий звязок між минулим та майбутнім, став син полтавського козака, нащадок тих, що трупами лягли в останньому бою на полтавських полях. Благословенна будь у поколіннях їх переможна зброя, — вона — наш заповіт, зарука і надія.

З іменем Симона Петлюри неodrивно й навіки звязаний український чин, перетворення народу в націю. З молоком матері до крові його ввійшла українська ідеологія, натхнуло йому душу слово Шевченка, права вождя надав йому народ. Слава його імени пролунала по цілому світу; в очах чужих і своїх, ворогів і друзів став він втіленням української нації. зразком українського патріота, вождя, організатора.

Тяжка доля великої людини. Симон Петлюра не належав собі, ні родині своїй. Усі благородні соки мозку свого, всю силу волі, натхнене почуття й невтомну працю свою, — все без останнку віддав він Україні. Склав до неї її й найвищу жертву, — своє життя віддав їй без жалю. Як Мойсеєві не судив йому Бог довершити діло своє, — на чолі народа свого повернутись на батьківщину. До величньої слави додала йому доля величність страждання...

Симонові Петлюрі було б тепер всього якихсь п'ятдесят літ, — розквіт сили й чину для державного мужа. Чим завинила перед Богом Україна, що його Він так завчасно в одірвав од неї? Нічим не завинила, бо Симон Петлюра не вмер, а живе. Тіло його спочиває у дубовій ґрунї

в чужій стороні, чекаючи на поворот до дому, а душа його там, — вона не покинула України.

Образ його живий межи нами, постать його над батьківщиною вітає, кличе до бою, жертву українську збирає. Був він за життя бождем України, провід над нею веде і після смерти своєї. І від праці своєї спочине він тільки тоді, коли доконане буде діло його, — ко и тверда й міцна, навіки непорушна, осяяна славою й красою, не маючи «зерна неправди за собою», знову встане вільна, незалежна, республіканська й демократична Україна.

До праці й боротьби, до самопожертви — іменем народу і батьківщини, — кличе нас славний лицарь землі української, полтавський козак і голова держави Симон Петлюра. Голос його в нашому серці лунає:

— Не час сьогодні, брати і сестри, журитись, — вставаймо до бою, бо ще не скінчений наш чин, — не визволена з кайданів наша матір Україна!

До боротьби, до праці, до зброї!...

М. Славінський.

Україна на переломі.

Рік минув з хвилини, коли несподівано-трагічно відійшов у вічність С. В. Петлюра. Знала ворожа рука, кого вона вбивала. Знаємо і відчуваємо ми, яку втрату вся Україна потерпіла в фатальний день 25 травня 1926 року.

Про де-яких політичних діячів кажуть, що саме їхнє ім'я є програма; це значить, що діяльність такого політика настільки міцно й нерозривно звязалася з його власною особою, що при згадці про людину неодмінно виникає уявлення про ту політичну лінію, яку вона представляє. Не иначе й з Симоном Петлюрою. Недаром ворожа Україні преса пише про «петлюрівський рух» на Україні. З цим виразом звязується уявлення про політичну програму, якої основною частиною є створення незалежної демократичної України.

Згодом історики з більшою повнотою й докладністю виявлять, як це вийшло, що Симон Петлюра, «в Полтавський бурсі научений» Петлюра — соціал-демократ і редактор багатьох органів преси, між иншим і московської «Української Жити», — став провідником великого руху — оборони українського народу проти хижачьких зазіхань сучасних визискувачів і гнобителів України. На цим місці хотілось би мені кинути оком в недалеке минуле, коли дозрівало покоління 1905 року, те покоління, яке перше поставило в межах бувшої Російської імперії українські політичні постулати замість українофільських розмов про «ковбасу й чарку» та про «літературу для домашнього вжитку.»

До цього покоління належав Петлюра. Це покоління утворило Революційну Українську партію (Р. У. П.), яка перша свідомо поставила собі завдання боротьби з російським царатом, тісно звязуючи соціальне визволення з визволенням національно-політичним.

Революційна Українська партія, якої діяльним членом був Симон Петлюра, проголошувала в своїй першій програмовій брошурі «Само-стійна Україна»:

«Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій нарід, до боротьби кривавої безпощадної...

«Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою. Ми в останнє виходимо на історичну арену і або поборомо або вмеремо... Ми не хочемо завше бути євнухами, не хочемо завше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі.»

Тільки через 18 років після появи цієї брошури діячі колишньої Революційної Української партії змогли практично здійснити ту велику ціль, яку поставлено було на самім початку Р. У. П.

Доля судила, що головним борцем за цей ідеал став Симон Петлюра.

«Чому Петлюра, а не хтось інший. Чому він, а не я» — запитують невдоволені голоси всяких закутніх отаманчиків, які міряють Україну своєю міркою: нехай буде Україна така, як я хочу, а в іншому разі ми поробимося китайцями, румунами, словом, чим хочете, бо на Україні нам нічого шукати.

На запитання «чому», дуже легко відповісти. Тип національного вождя, яким безперечно був Петлюра, складається з двох частин. Одна обумовлена соціальним оточенням, з якого він вийшов (це сформувало такий, а не інший характер, ідеологію і т. д.); друга частина належить до природжених якостей вдачі, які не підлягають навіть впливу оточення.

Нашій «попівській аристократії», особливо в Галичині, дуже немило було чути, що Симон Петлюра син плебея і «ніякий доктор».

Я пригадую пасквілі на покійного Головного Отамана в українській пресі (на весні 1919 року), де писалося, як про С. Ф. Петлюру, так і про членів тодішнього правительства, що то, мовляв, неужі, малограмотні люде. Найвищий титул, здається, було дано І. Мазепі, тоді міністрові внутрішніх справ, котрого названо було «учителем малювання». Всіх же інших загалом називано трохи не шевцями, кушнірами й кожум'яками. І це писалося в українській пресі.

В тім же часі була вміщена стаття в німецькій «Frankfurter Zeitung», де невідомий мені автор — німець краще, ніж наші докторовані «аристократи», зрозумів, чому на Україні грає керуючу ролю середня інтелігенція. Нові соціальні сили, писала німецька газета, оформляються на Україні. У нас в Німеччині рідко буває, щоб народній учитель відогравав визначну політичну ролю, але на Україні це трапляється досить часто; ця середня інтелігенція єдино може репрезентувати на-

ціональну політику на Україні, бо там соціально пануючі верстви суспільства чужі або відірвалися від українського пня. І тому, давала висновок «Frankfurter Zeitung», яке б не було перемінне воєнне щастя (в той час українська Наддніпрянська армія була на Волині, відступаючи від большевиків), будучність належить Патлюрі.

Вплив суспільних обставин, що висувають на чільне місце в політиці людей «бідного состоянія», як колись говорилося, цей вплив не обмежився лише Україною. Коли нашим «аристократам» не подобається, що Симон Петлюра був плебем, то нехай поглянуть на Західню Європу та й Америку. Там теж до керування державою приходять люде «із народа». Ще недавно президентом Німецької Республіки був сидельник Еберт, президент Чехословацької Республіки Масарик — син кучера і сам за молоду ковальський ученик. Це «вже знак часу», знак широкої демократизації політики й культури взагалі. Вождем плебейської української нації став С. Петлюра, сам плоть од плоті цього народа.

Те оточення, в якому зростав Симон Петлюра, виробило в ньому дух революціонера. Вся Україна потрібувала очистної жертви революції, бо вже вона

«Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
У душло холодне гадюк напустила...»

Українська проблема була і ще й тепер є проблемою революційною *par excellence*. Революційність цієї проблеми полягає не тільки в тім, що Україна мусить силою вибороти своє право, вирватися з-під московської кормиги, але ще в більшій мірі у внутрішній задачі: прискорити процес сформування повної української нації, закінчити дерусифікацію міста на Україні. Всі спроби української більшості в цьому напрямі дійсно приводили до «боротьби кривавої й безпощадної» з меншістю, яка не хотіла визнати прав більшості і зверталася за допомогою московських «братніх штиків». Це внутрішнє завдання тісно зв'язане з соціальною політикою на Україні. Тільки піддержка соціально поневолених (раніше білим, а тепер червоним російським або русифікованим дворянством) українських елементів села й міста, тільки широка земельна реформа на користь селянства, робітниче законодавство, підтримка української кооперації, яка має виконати велике завдання нагромадження українських економічних засобів, не дати їх на пойд чужим національно паразитарним елементам, — тільки ця політика може бути названа національною, бо вона служить інтересам переважаючої маси українського народа. І зрозуміло, чому не вдався експеримент Скоропадського, який допустив на Україні панувати чуженаціональні елементи, які зробляться й «китайцями», аби жити безжурно-весело на високих щаблях суспільної драбини.

І антиподів Скоропадського, комуноїдів, подібних до Винниченка й Грушевського, спіткала та сама недоля. Скоропадський порозумівся з Красновим і іншими московськими елементами; Грушевський і Винниченко простягають руку до Раковського «через трупи розстрі-

ляних товаришів». Винниченко й Грушевський розуміли, що українська проблема є революційна, але вони на українську революцію поглядають крізь московські окуляри, а тому їм все кортіло українську революцію підігнати, переробити на московський зразок. Тому політика Скоропадського і політика Винниченка закінчилися «федерацією» з Москвою.

І тут, власне, ми підходимо до оцінки рис С. Петлюри — вождя, про які сказано вгорі. Одна риса, що він був соціально-політично «відповідний чоловік на відповіднім місці», розумів, що українська революція має свої завдання, відмінні від завдань російської революції і від цілей російської реакції. Друга риса — характеру особистого. Це відданність справі, методичне уперте стремління до раз поставленої мети, нарешті відважність, уміння сміливо заглядати в очі небезпечі. Без цих якостей навіть дуже розумні і талановиті люди не видержують «іспиту» на вождя.

Що найбільше вражало в особі Симона Петлюри всіх, хто його знав — це непохитність. Всупереч уславлений в українській історії «шотости малоросійській» Петлюра ніколи не відмовлявся від поставленої мети, ніколи не зраджував ідеї незалежності України і своєю рішучою позицією умів вселяти духа й віру в тих, що готові були схилити голову.

Ця упертість і непохитність покійного Голови Директорії ввійшли вже в народні приказки, як, приміром:

«Чого ти до мене причепився, як Петлюра до України».

Приказка ця дуже добре характеризує, як тих, що її склали, так і того, про якого прислів'я говорять. Ця приказка — «ціла програма»: бо складали її ті «дядьки» «плохої грецької породи», які все думали — «моя хата з краю», «до наших Куркулівців ще далеко «босовикам», а хоч і прийдуть, то ще побачимо, яка у їх програма»... Цю приказку склали мабуть подільсько-волинські «сватки», яких Петлюра мобілізував і на фронт посилав, щоб вони, не свідомі, боронили Україну, за яку він свідомо свої груди підставляв. Тільки що багато було «дядьків», яким міліше була «своя хата з краю», а тепер в неволі вони чухають потилицю й каються: «дурні, мовляв, були, не слухали, а в Петлюри найлучча програма»...

По сміливість і відданність, ці необхідні якості вождя, — немає потреби говорити. Небезпека для життя була буденним явищем в житті Симона Петлюри. «Обреченим» був Симон Петлюра, і він це добре знав, розуміючи, що коли полетиться його крив, то тільки за волю України. Підгадаймо, що за першої большевицької навали на Київ, коли вже українці відступали з своєї столиці, московські кати розстріляли в Києві до 40 чоловік, безневинно, бо думали, по зовнішності, що то був Петлюра.

Щоб вистояти непохитно на своєму посту в таких обставинах, треба мати не аби-яку волю й характер. Він не ховався за чужі плечі, а був перший між хоробрими. І коли бойці на фронті бачуть перед собою лише одного ворога, то Симон Петлюра мусів сподіватися нападу в

кожний момент, бо нераз пробувала ворожа злочинна рука виконати огидне діло, яке нарешті удалося Шварцбаг дові.

Симон Петлюра мав у характері те, без чого взагалі немсжлива ший ска політична діяльність: страсть, сильне захоплення своїм ділом аж до самозабуття. Соціолог Макс Вебер пише, що страсть є основою рисою політика з покликання, політика професіонала. Петлюра був завжди гарячий, він працював усім своїм еством. Ті наші «янгели Лаодикійської церкви», про яких сказано в Писанні: «ізвергну його із уст моїх, бо він ні холодний, ні гарячий», — люде такого «теплуватого» типу звичайно, покивували головами, — мовляв, «романтика до добра не доведе».

Для таких загалом «тверезих» обивателів Симон Петлюра був романом тиком у політиці. Але події показали, що правда на боці «романтика»: самі москвські скупати, що уважали раніше самостійність України за кость революцію, мусять лічитися з українським сепаратистичним рухом і робити йому хоча б словесні уступки. Не вмирувши на обертав свої очі Симон Петлюра, а в будучність і там він бачив вільну на однопавну республіканську Україну, націю, гідну зайяти рівноправне місце в асоціації європейських держав. Романтичність Петлюри вбачав де-хто в тім, що він уважав коєчим до кінця, до останнього капучення боротися за волю українського народу, і в тім, що він, не надаючи великої ваги в справах міжнародних силі аргументів, надавав більшого значіння аргументам силі. Він все підчеркував, що для світа гаяє роллю fait accompli (довершений факт). Цього не розуміли такі обивателі, як д-р Петрушевич, який все бсаявся наступати проти Діккіна, бо, мозгяв, «Ата та обіазить ся». Сила ще й досі є «акучь, ксю істоїї». Звичайно, не воєса сама. Але в переломові моменти істоїї народода єдиного цей аргумент повертає колесо істоїї в той чи инший бік. Це знав Симон Петлюра, і не вигадксово, що він взяв провід в оружній боротьбі українського народу з скупантами.

Колись Богдан Хмельницький, готуючись до розруху з Польщею, промовив знаменні слова: «мусить війна бути. Удається стіна обстіну: одна впаде, друга встоїть». Це говорив він тсді, коли польський король і сойм ішли на далекосяглі уступки козацькій Україні. Але з одним не погоджвалася Польща — з ідеєю самостійної України, і тому мусів Хмельницький почати нову боротьбу. Тепер у віднесенні до Росії ми стоїмо в гідбній ситуації: нам обіазють і федерацію, і «українізацію», але ми всі знаємо, що наш ідеал вищий, і тому не гобсїмось повторити слова Хмельницького, оскільки хто-небудь і надалі буде стояти на перешкоді вільного самоозначення українського народу. І через те Москва послала свого ката на провідника нашої визвольної боротьби.

Істоїя сама собсю не робиться механічно. Істоїю творять люде, особливо люде, поставленні обставинами (інтересами мас) на відповіднім місці. Авторитет провідних осіб, довіря до їхньої політичної і особистої чєсьности — це великий двигун, особливо в революційні моменти, коли іде стихійна організація, коли немає часу читати й толку-

зати програми, коли особа є «програмою». І безперечно, в слушний момент, в хвилину «движення води» на Україні, все що є живого й активного в українськiм народі, об'єдналось би навколо Симона Петлюри, як це було в роках збройної нашої боротьби. В цьому наша невідкадувана втрата, що злодійська рука замірилась на С. Петлюру і вирвала авторитетного провідника в відповідальний момент історії нашого народу.

Довелось мені одного разу розмовляти з молодшим українцем, який із малороса почув себе сином української нації на фронті, в час українізації частин колишньої царської армії. «Ви, старші дореволюційні українці, — казав він, — не можете мати такого чуття до Головного Отамана, як ми, «мартівські українці», яких він пробудив до свідомого життя. Він був нашим хрещеним батьком, він розворушив в нас найглибші, найсвятіші емоції, з якими ми під його проводом на смерть ішли. Повірите, як прийшли звістка про смерть Отамана, то я, доросла людина, три дні плакав, як мала дитина»...

І не тільки цією стороною своєї діяльності міг притягати Симон Петлюра симпатії широких мас, а ще йде-якими рисами свого характеру: своїм лагідним поведінням, умінням стесувати гострі різки в відносинах між людьми. Можливо, що занадто був гуманний С. В. Петлюра, вірячи в добрі нахили людської природи, міряючи своїм ідеалізмом і багатьох інших людей. Може бути, що голова правительства і начальник армії не має право допускати до свого серця сантиментів і повинен поступати по слову Хмельницького: «згрішить князь, — урізати йому шию; згрішить козак, — теж йому учинити». Можливо, що треба було й на поріг не пускати таких типів, як Волох, котрий двічі зрадив українську армію на користь большевиків. Але не помиляється лише той, хто нічого не робить.

Той, хто вважає, що весь історичний процес залежить від окремих осіб, звичайно, всі неудачі нашої сучасної визвольної боротьби приписує провідникам і зокрема С. В. Петлюрі. З цього обивательського погляду оцінює й жидівська громадська думка та преса відомі погромні події на Україні. Все, мовляв, по вині Петлюри. Забувають або навмисне замовчують ці люде факти міждержавної війни, кривавої і безпощадної, в якій жидівська сторона далеко не була пасивною. Жидівські історики сучасної революції на Україні, як Рафес і другі, зазначають, що без участі жидівського елемента в совітській владі, ніколи б вона не закріпилася на Україні. А що значать резолюції компартії в 1919 році про переповнення партії й совітського апарату на Україні маломістечковим жидівським елементом? (Див. М. Рафес. Два года революції на Украині. М. 1920).

Події міжгромадянської війни йшли через голови провідників, які не були характерниками й не могли в одну хвилину погасити і озлужений Москвою пожеж. Москва (чи може «землячки» з Харькова) й далі простягла свою провокаційну лапу, виконавши злочин у Парижі.

200 років тому була українська досить численна еміграція за кордоном, після Полтавської поразки. Мазепинці не губили надії, що вернуться переможцями на Україну, й інформували політичні

круги про антимосковський рух на Україні, з якого мало вирости повстання проти окупантів. Так от, коли перебували в 1757 році у Кримського хана старі мазепинці Миревич з Нахимовським і заводили зносини з Запорозькою Січчю, то призначений з Петербурга гетьман Кирило Розумовський писав до російського канцлера Воронцова, що «можна цих злочинців відтіть украсти або яким будь способом знищити», На це Воронцов відповів, «що хоч дуже бажано було б, щоб відомі два злочинці, які перебувають у Криму, могли будь яким способом бути знищені або украдені», але вважав цей спосіб мало надійним, що може принести неприємні наслідки для самого російського правительства. Але, на всякий випадок, радив Воронцов Розумовському донести про свій патріотичний план цариці «єдинственно для показанія тѣмъ вашего усердія и ревности къ службѣ», бо, мовляв, «оное предложение не инако, какъ весьма пріятно здѣсь принято быть можетъ». (Костомаров. Мазепа и Мазепинцы). Поставивши на місце придворної креатури-Розумовського сучасного московського попихача — Затонського, зможемо собі уявити, в якому тоні велася тайна переписка між Совнаркомми України та Росії. Історія повторюється...

Рік минув, як у сирій землі положено тіло Симона Петлюри. Ворожа злоба, яка перервала його тернистий життєвий шлях, думала, що все на Україні й за кордоном розпадеться, що як *bellua sine capite* (потвора без голови) ослабне український рух, наша активність і рішучість. Правда, де-не-де заворушилися розкладові елементи, зашамоталися люде біля «дідичного гетьмана» в Берліні, підбадьорилися перекінчики всяких сортів. Але все це таке мізерне, в порівнанні з тим настроєм, який охопив усю свідому громаду на Україні й на еміграції, що на цім не варто й спинятися. Твердо й непохитно стоїть прапор Української Народньої Республіки. Народоправна демократична традиція глибоко вросла в свідомість і чуття сучасного покоління українців. Під цим прапором ми йшли в бій з Симоном Петлюрою, за цей прапор будемо вмірати й без Петлюри. З цим прапором ми вернемося додому, щоб наш народ став нарешті господарем домовитим у своїй власній хаті.

На Паризькому кладовищі рік тому насипано свіжу могилу. Весна; сади-виноградів в цвіті поринають, відживає природа, люде легко вдихають повітря. Ніч і тиша. І ввижається, що сніго-біла тїнь отаманова встає з могили й рішучим кроком іде в той край, де сонце сходить, на землю матки бідної України, за яку він стільки боровся, за яку й свою душу положив...

Є старовична легенда про Фаетона, сина Сонця, який загинув, узявшись правувати кіньми Геліоса. На його могилі написано:

«Тут лежить Фаетон. Хоч він і не досяг своєї цілі, але він відважився на великі подвиги.»

Так, і Симон Петлюра не досяг усього того, що хотів і думав. Але заповіт його для нас і будучих поколінь кличе з могили страдника:

— «Продовжуйте моє діло, будуйте вільну Україну!»

Отже, вгору, вище до небес прапор Української Народньої Республіки!

Вище голови, геть сумнів і зневір'я. Залізним кроком підуть сини України на останній рішачий бій з лютим ворогом.

І тоді «в сім'ї вольній новій» ми належно будемо поминати свого Отамана.

В. Ч.

В річницю горя.

Минув рік після трагічної смерті людини, що пером і зброєю позначила великий розділ новітньої історії України. Минув тільки рік, як його певна рука безвільно розтулилась, як його уста замкнулись навіки...

За цей рік багато з нас-живих і тут, і вдома ясно усвідомили собі, яку страшну рану нанесено нам і нашій долі підступним пострілом на па ізькому бульварі. Але ж і для тих, що житимуть по нас, треба цієї свідомости, треба повного розуміння, чому так трагічна для сучасників була передчасна смерть С. В. Петлюри й до яких наслідків вона привела в непорушному бігу нашої історії.

Ми, що жили й працювали з небіжчиком обіч, що мали з ним особисті стосунки й знали його не лише, як вождя, але ж як і людину в товаристві, — навіть не можемо оцінити в перспективі його громадсько-державної чинности, бо ж саме ота персональна й хронологічна наша близькість до нього стає нам в тім на заваді. Але ж, коли й це не перешкоджає нам хоч в загальних рисах розуміти, який слід в нашій історії лишила його воля й праця, — то тим більше знати й розуміти це буде важливим і потрібним для поколінь наступних.

Отже на нас, живих його сучасниках і співробітниках, лежить великий обов'язок — дати для тих, що прийдуть після нас і будуть продовжувати Петлюрину й нашу працю, а може вже й користатимуть з її наслідків, — повну можливість уявити собі все, що стосується до найдетальнішої характеристики нашого великого сучасника. Ми мусимо згадати й занотувати найдрібнішу рисочку його життя, не минаючи ані титли, ані тії коми; мусимо винайти все, що стосується до вияснення його особи, як втілення символу українських бажань великої доби, як сина свого народу, як українця, що з-за-молоду прийшов до повної свідомости своїх національних повинностей і, не зважаючи на виняткові труднощі свого життя, до смерті й на пробінку не зрадив своїх шляхетних засад. Ми повинні занотувати все, що стосується його життя, починаючи з дитинства й кінчаючи його сумною останньою годиною. Ніхто з тих, кому доля привела зійтися з ним хоча б на хвилику в праці, чи в дозвіллі, — не має права не записати про нього своїх нехай і суб'єктивних нехай і неприязнених йому, — згадок. Майбутньому історикові, що по тих матеріялах зможе об'єктивніше

освітити не тільки саму особу С. В., але ж і його добу, — це буде скарбом, що приведе його до правди, яку подасть він нашому народові.

Ті матеріяли, хоча б і було їх записано невмілою рукою, як що тільки будуть щирими, — дадуть можливість повно освітити найцікавіший період нового пробудження нашого нещасного народу й обмежуть фантазії прийдешніх Грушевських та Ліпинських, що не матимуть ні потреби, ні змоги трактувати Симона так, як, скажім для прикладу, нинішні Грушевські та Ліпинські трактують иншого великого українського вождя — Богдана.

Тому, саме в цей день звертаємося до всіх, кому дорога пам'ять особи, смерть якої сьогодні згадуємо й на еміграції, й на Україні, — виконати відносно нього й самих себе свій національний обов'язок. Кличемо тих, хто безпосередньо ділив з Небіжчиком громадську й державну його працю, кличемо й тих, хто знав його ще тоді, коли його ім'я не було популярне, це б то — його полтавських, катеринодарських та инших товаришів, а також кличемо й тих галичан та буковинців, серед яких він працював, перебуваючи в юнацьких літах за кордоном, де формувалася й гартувалась його психіка.

Само собою зрозуміло, що для опублікування тих матеріялів ще не швидко прийде час, бо ж в них доведеться сказати багато такого, що зачіпає живих і активних людей, котрі при згадці їхніх наймень попліч з іменем Петлюри будуть видані смертельній небезпеці від наїздників, що небезпідставно бачили в живому й бачуть у мертвому Петлюрі свого найстрашнішого ворога. Але ж є можливість і тепер захвати певно й надійно ті високоцінні документи чи по музеях еміграційних, чи в схованках чужих культурних народів, котрі радо вийдуть нам на зустріч в цій справі, не тільки з засад цивілізації, але ж і з підсвідомого передчуття, що Україна Петлюриної доби виявила надто сильну потенцію стати в майбутньому великим чинником в прийдешньому Європі.

Але ж не забуваймо й того, що всі ми в непевних умовах життя й можемо занести з собою в могилу великої ваги відомості, як заніс їх покійний О. Х. Саліковський, — так близько сповнений з Петлюрою в часи спільної праці в Москві. Ото ж не відкладаймо на дальший час того, що мусимо й легко можемо зробити сьогодні між біжучою працею.

І. К — в.

Листки з пам'яті.

(На могилу Незабутнього).

В складі Генерального Секретаріату не було Секретаря Військових Справ. Це була річ недопустима в тодішніх обставинах. Українізація армії фактично перебодилася, — і це викликалося не лише планами дальших державно-національних перспектив наших, але й потребами охорони української землі від анархичного розвалу військового фронту: треба було забезпечити край міцним забором своєї армії

від численних дезертирних банд, що потопом розливалися в запілля південно-західного фронту. Генеральний Секретаріят виробив план повільної демобілізації деморалізованих частин, але Главкоюз — генерал Володкевич — не прийняв того плану та й безсильний був перевести його і скоро навіть сам якимось таємничим зник з фронту. В таких умовах справа військова була найважливішою, і істотні наші інтереси забороняли миритися з тим саботажем військової справи української, який переводив тодішній військовий міністр, а після Главковерх Керенський.

Утворено було Військовий Комітет, на чолі якого став С. В. Петлюра. Відносини Військового Комітету до Генерального Секретаріату були неясні і непевні. Секретаріят був установою легальною, Комітет організацією революційною, «самочинною», утвореною мимо і проти волі всеросійського уряду. Зовнішня координація їх праці була дуже трудна. Перших два місяці Генеральний Секретаріят намагався бути лояльним до петербургського уряду, і закріплюючи свої урядові позиції на Україні, по можливості оминав очевидні приводи для конфліктів з ним. Але при всій лояльності не міг Генеральний Секретаріят оминати того, щоб не звязатися органічно з діяльністю Військового Комітету. Тому на засідання Генерального Секретаріату запрошувало С. В. Петлюру. На протязі місяця вересня С. В. Петлюра акуратно відвідував ті засідання, але що далі він все більше впевнявся, як трудно погодити революційні методи діяльності з формально-лояльними. Хоч як Секретаріят ішов йому на зустріч, але участь в Секретаріаті дуже вязала С. В. в справі організації національної армії. Що далі доводилося йому робити все більше по-за Секретаріатом або в особисто-му порозумінню з окремими його членами.

Пригадаю такий випадок. Десь в кінці вересня, серед чергового засідання Генерального Секретаріату, викликано було в сусідню кімнату Голову Секретаріату В. Винниченка. Я обняв провід засіданням, але як Винниченко довго не повертався, то я, занепокоєний тим, оголосив перерву і вийшов в сусідню кімнату, де провадилися якісь таємничі переговори. Там Винниченко розмовляв з кількома збентеженими і видно перестрашеними людьми. То були залізничники. Кільки днів тому довідался вони, що комісар київської військової округи землячок-україножер Кириєнко оддав наказ стягти залізницею до Києва кілька військових частин з різних міст, маючи на меті роззброїти тут українські частини та «ліквідувати мазепинську інтригу». Залізничники повідомили про це В. Винниченка і той, в порозумінню з С. Петлюрою, дав їм наказ порозвозити викликані частини в протилежний бік, а натомість пересунути до Києва певні українські частини. За тодішнього розвалу залізничного руху таку операцію пощастило виконати, але керманічі військової округи про це довідалися і шукали винуватців, щоб потягти їх до військового суду в умовах воєнного часу, що потягало зовсім певні наслідки. Під тиском смертельної небезпеки прибігли ті люде до Генерального Секретаріату за порятунком. Я наспів разом з С. Петлюрою саме в момент, коли В. Винниченко закінчував писати для залізничників «охоронну грамоту», в якій означив,

що вони невинні, бо виконували його наказ під загрозою тяжкої кари і не розуміючи характеру та цілі операції. Я, як Генеральний Писарь, мав обов'язок доглядати за формальним виконанням закону, і для мене було цілком ясно, що такий документ, виданий головою Секретаріату, дасть фактично переважній силі військового комісара цілком слухний легальний привід зробити те *сюр д'etat*, яке збирався він перевести підступним способом. Я рішуче заявив, що голова Секретаріату не має права і не сміє видавати такого документу і, взявши з столу готовий папір, поклав його собі в кишеню. Симон Васильович, побачивши це, усміхнувся своєю звичайною рахманною усмішкою, витяг з бокової кишені свій блок-нот і звернувся до мене:

— А мені ви заборонити не можете, бо я не член Генерального Секретаріату.

І він написав те саме, що Винниченко, скріпив своїм підписом, і віддав змертвілим од страху залізничникам.

Не знаю, з якої саме причини (очевидно, боючись відповідного чину з українського боку) окружна військова влада не знімала тієї справи, і залізничники не потерпіли ніякого лиха. Але подібні факти привели врешті С. В. до рішення невязати себе участю в Секретаріаті та провадити військову справу вільно, на власну руку. І він заявив, що участі в засіданнях Секретаріату брати не буде.

З цього часу почалася справді надзвичайно енергична діяльність С. В. що-до організації української армії. В технічні таємниці тієї праці посвячені були лише ближчі військові співробітники С. В., а на вні видно було лише те, як росли та множилися українські військові частини. Праця та провадилася в дуже широкому масштабі, але таким способом, що військова російська влада, хоч і досить вже ослаблена, але всеж досить сильна, щоб ужити крутих репресій, позбавлена була можливості ужити їх — формально, і фактично, бо військові диспозиції склалися таким чином, що паралізували всі ті заходи. Генерали, командіри цілих корпусів, підлягли наче якійсь стихії, якою плано-мірно керував С. В. Телеграми з ремством та скаргами сотнями летіли в ставку Главковерха, але там вже нічого не могли вдіяти проти нової могутньої організаційної сили. Замість колишніх погроз почувлися звідти оскарження, а після прохання — прийти до якогось порозуміння.

Генеральний Секретаріат, що взагалі змагався закріпляти за собою всі можливі легальні позиції, вирішив піти на зустріч такому бажанню: формальний договір з російською армією давав формальну базу і для молоді української армії. Між іншим, корисним був він тим, що давав базу моральну для тих старшинських елементів, що позбавлені почуття патріотичного, брали лише фактову участь в нашому війську (серед старшинського складу було багато чужинських елементів, які поволі стали щирими, переконаними членами української армії). Мені було доручено порозумітись зі ставкою Главковерха (в Могилеві) телеграфом, а після разом з Д. І. Дорошенком поїхати в ставку для пересправ та скласти там умову.

Перед од'їздом я вважав за конче потрібне побачитись з С. В., щоб по можливості з ним порозумітись. Умовились ми з ним побачитись у

Військовому Комітеті на Гімназичній ул. Приїхав я, — у Комітеті, наче у мурашнику, кипить робота. Навіть назовні почувалося атмосфера бадьорости, певности. Зустрів мене В. Кедр овський та пробів до кабінету голови Військового Комітету. Обстановка — надто проста: простий стіл, заставлений паперами, кілька звичайних стільців. В кімнаті досить холодно, і С. В. та кілька старшин були в шинелях. З моїм приходом вони вийшли, і ми залишилися з С. В. самі.

Я сказав, куди і для чого їду, та просив поінформувати, що робиться в справі укр аїзації армії, і чого потрібно вимагати.

Не пригадую за аз точних слів відповіді С. В. З усмішкою на устах, сміючись очима, він говорив еластичними реченнями, уникуючи різких і навіть ясних висловів. Зміст його слів був той, що робиться все, що треба, і так, як єдиноможливо в даних умовах. Перепісано всі способи і довелось спробувати на тих, що єдино доцільні. Ук раїзація армія потрібна і вона буде за всяку ціну. Коли хочете й вірите, спробуйте лояльних способів, — будь те мати досвід. Стаговище ваше тим зручне, що ви не відмовляєте за те, що ми тут робимо. А що ми робимо, вам, очевидно, скажуть у ставці. Так для вас буде зручніше.

Повним зневір'ям до можливости якогось розуміння віяло від слів С. В., а разом чулося в його словах глибока, непохитна гнєвність і що до самої справи, і що до тих способів, якими вона пересувалась. Він ясно дав розуміти, що до чого б не прийшли перешкоди, фактично мусить бути все так, як єсть, бо инакше не може бути.

Увесь довголітній досвід моєї урядової служби лише potwierджував правду сих тверджень, а досвід революційного часу усував всі сумніви щодо їх правдивости. Але моїм звичаєм зарше було доводити всяку справу до кінця і ставити крапку над «і». До того ж, як уже згадувалось, були амібодаякі здобуті позиції фюрально закріпити. Бо навіть ще й тоді не думалося, що справа російської армії та взагалі російської державности згине так безладно і поспішно; ждалося, що процес того занепаду, а тим самим і процес боротьби за наше національно-державне право, зростається все ж на тихих доршій час.

По приїзді в ставку став очевидною картина безнадійного і негайного розвалу. Д. І. Доршєрко у своїх спогадах описав цю нашу глоруж. Колишя додам деякі глоробиці до того опису. Тепер згадаю лише те, що стосувалося до С. В. Петлюї.

Перша нагода наша з глоралітєтєм ставки почалася з того, що з телеграм, які на столі глоражали кулю з чверть ашина заввишки, почали нам вичитувати глореза сдїм факти «самочинної» укр аїзації військових частин, і воюючу флору о ім'я Петлюї, його накази, увесь його ріжордії бзосовий чин у тому напрямі. Так сплорджувалось те, що плоробіщював мені С. В. у Києві, — мовляв, глорочете, що ми робимо. Та слухати цлорбуго хоч і глорітерєсно, але безплоробіо. Я перервав те читання і сказав, що коли ми для того плоріїхали, то нам нема чого тут плоробити. Ми глоріа суд плоріїхали, а для умови, — тож коли маємо таке слухати, то їдмо глоразд.

Начальник штабу, совісний та інтелігентний В. В. Вірубов, раз сказав плоріпинити це читання, і почалася річева наглада. Гіркий

досвід мало промовляв до розуму представників російської військової влади, так само як мало промовляв він перед тим до розуму влади державної. Гора породила миш, і довелося той договір обмежити точками не першорядного значіння. Але характерно що, в офіційні ставки договір цей видруковано за підписом С. Петлюри, — щоб надати йому в очах російського війська більше авторитетности...

Зустрівшись, по моім повороті, у Києві з С. В. та вітаючись, ми враз, наче по згоді, обидва засміялися, пригадавши кожний свої ауспіції та результати що-до пересправ з російським Главковерхом.

* * *

Миная всі дальші стики свої з С. В. та спинюся на останніх часах гетьманської влади. Стало очевидним для міродайних кол, що запроваджений курс тогочасного режима скрахував, і до участі в кабінеті покликано кілька українців, посвячених на ту жертву Українським Національним Союзом. Як одну з таких жертв, привіз мене до гетьмана Д. І. Дорошенко, з яким ми багато чого в своєму життю поділяли. В розмові з гетьманом я завважив, що ніякого значіння не матиме участь в кабінеті українців на таких малозначних, в тодішніх умовах, ресортах як освіта, культ, праця, суд і т. ин. — потрібно в українські руки оддати міністерство внутрішніх справ. Гетьман запропонував назвати кандидатів. Я назвав по черзі кількох, але кожен викликає заперечення. Тоді я сказав:

— На моє переконання, справу можна би врятувати, лише доручивши це найвідповідальніше міністерство Симонові Петлюрі, який сидить тепер у в'язниці.

— Я дуже поважаю особисто Петлюру, — відповів гетьман, — але ж він не адміністратор.

— Свої адміністративні здібності, — завважив я, — досить виявив він, як керманич військовою справою та — на ваших очах — керманич Всеукраїнським Земством. А головне, — йому безмірно вірить народ.

І коли б Петлюра згодився стати на чолі міністерства внутрішніх справ, — а він міг би згодитись лиш на певних умовах, — то ви могли б не турбуватись за спокій краю. В усякому разі, коли українські міністри будуть засідать тут, а такі українські патріоти, як Петлюра, сидітимуть по в'язницях, то добра з того не буде.

Гетьман став запевняти, що арешт Петлюри — справа німецького командування та що він, гетьман, всіх способів вживатиме, щоб увільнити його з в'язниці.

Через три тижні гетьман, прийшовши на раду міністрів, поставив справу безпечности держави в тодішній час загального незадоволення. У відповідь на це я доводив конечність змінити національну та соціальну політику, змінити режим і в першу чергу увільнити Петлюру, Порша та інших тодішніх в'язнів; це останнє довело би наочно добру волю гетьманської влади.

Гетьман обіцяв і на цей раз виконав свою обіцянку що-до увільнення в'язнів.

З тої причини, коли розпочалося повстання проти гетьмана, міністр судівництва Рейнбот подав у раду міністрів внесення віддати під суд мене (і, здається, М. Славінського) за старання увільнити з в'язниці Петлюру, щоб дати йому можливість почати повстання проти гетьмана. Справу одкинута, бо І. Кістяковський довів, що процес цей лише оскан. далив би правительству, яке так легко піддається на лукаві поради.

* * *

Останній раз бачив я С. В. в Кам'янці, в травні 1920 року. Для того побачення я приїхав з Царгороду, але говорили ми всього пів години, бо автомобіль ждав везти його на фронт. З того часу ми лише листувалися, — то й досі уявляю собі постать його так, як тоді бачив: розважливий спокій і певність, що все буде так, як того вимагають засади правди, незмінні і непохитні в своїх кінцевих виглядах — в історії народів.

О. Лотоцький.

С. Петлюра в Києві в 1906–1907 рр.

(Із споминів).

В січні 1906 року, коли я після різдвяних ферій приїхав до Києва; я знайшов дуже зручне й конспіративне помешкання. Воно містилося під ч. 72 на Маріїнсько-Благовіщенській вул. в поганенькім флігелі, якого вже нема, й великим комфортом не відрізнялось, але мало проте два безсумнівних плюси: окремий вхід, який цілком не сполучувався з кімнатами господарів і ніколи не замикався, і ліберального господаря, який не вимагав мельдунків і цілком не зважав на те, хто ходить й хто ночує у його квартиранта. Цю ситуацію треба було використати й моє помешкання стало приульком для всіх еруптивів (перед місяцем з'їзд переїмував нас в усдеків, але стара назва тоді в внутрішньому житті була популярніша), які потребували ночлігу, а В. Степанківський, який виїхав з Полтави, рятуючись від арешту, й мельдуватись не мав жадної охоти, оселився зо мною цілком.

На цьому помешканні я уперше побачив С. В. й там же виникла думка про заснування «Слова», яке створило ґрунт для початку моїх ближчих з ним відносин.

Настрій і еруптивських колах на початкові 1906 року був не з блискучих. Робота і звязки, які в кінці 1905 року почали налагоджуватись, в значній мірі були спинені провалами; відновлення роботи йшло мляво й викликало нові провали, з яких особливо болісним був провал друкарні на Андрієвському спускові. З другого боку ми не мали ані преси, ані літератури, коли наші головні конкуренти, російські с.-д. мали й те й друге. Снувались безконечні проекти, як зарадити цьому найбільшому лихові. Я і Степанківський під час одної з вечірніх розмов на партійні теми у себе в хаті натрапили якось на проект, — на всякий випадок, хоч і нема грошей на видання орґану, заздалегідь підшукати редакторів і здобути дозволи. Ця ідея була зреалізованою і на весні 1906 р. ми підшукали двох редакторів й мали в своєму розпорядженні два дозволи: на «Боротьбу», яку почали випускати в травні 1906 р., і дозвіл на «Слово», — який зреалізували в травні 1907 р.

В цей час наша петербурґська організація почала випускати «Вільну Україну»; перше число нового орґану нас, киян, не задовольнило; ми знайшли, що орґан цілком не видержаний в марксистському дусі; пригадую, що особливе незадоволення викликало у нас уміщення статті Смутка про

автономію. Було рішено, що для підсилення редакції й надання органу марксистської видержаності до Петербургу мають виїхати трое товаришів: С. Петлюра (Таган), П. Понятенко і М. Порш.

В зв'язку з цим рішенням десь в початку лютого С. Петлюра прибув до Києва із Львова, куди він незадовго перед тим виїхав для ліквідації справ закордонного комітету. Одного хмурного лютого ранку В. Степанківський одправився на двірці і припровадив на наше помешкання С. Петлюру, з його речами й невеличким запасом літератури, яку той привіз із Львова.

Чекаючи від'їзду до Петербургу С. В. залишився тоді в Києві десь коло тижня, кілька разів ночував у нас й довший час просиджував на нашому помешканні.

Пригадую, що з тих часів лишилося у мене вражіння про С. В., як про людину з ширшими інтересами і ширшим світоглядом, ніж був весь наш гурток. Всі ми жили тоді виключно партійною роботою; це був той осередок, коло якого оберталося ціле наше життя, концентрувались всі наші інтереси; уважалося добрим революційним тоном обмежувати свої відносини і знайомства лише гуртком партійним товаришів, підпорядкувати цілком і вповні особисте життя інтересам партії, читати тільки марксистську літературу. Це все не могло не викликати серед нас певного звуження інтересів. У С. В., як пригадується, діапазон інтересів був ширший, як у нас і вимоги до політичної роботи були більші. Пригадуються його оповідання про Львів і соціалістичний рух в Галичині, про Миколу Ганкевича й про Дашинського, про українські виклади на львівському університеті, про місцеве українське життя. Були це розмови і теми, досить далекі від тих, до яких був я призвичаєний в своєму гуртку. Пригадується, що відтоді лишилося ще вражіння, що де-які міркування С. В. не являються цілком ортодоксальними, в тому спеціально російському значінні, яке ми тоді надавали цьому термінові. Проте С. В. уважав себе, як і всі ми, с.-д. ортодоксом, співчував, як наша більшість, Леніну, а не Плеханову і до моїх меншевістських симпатій поставився негативно.

Скоро С. В. виїхав до Петербургу з М. Поршем і П. Понятенком для продовження видання «Вільної України». Років зо два тому у бібліотеці львівського наукового товариства я здобув ті три книжки цього журналу, що вийшли під їх редакцією і перечитав там статті С. В. Мушу сказати, що через двадцять років вони сподобалися мені мало; я нічого не знайшов в них окрім революційного ентузіазму і повторення певних схем. Колишні вони справиляти на мене лише вражіння.

Після розгону першої Думи і припинення «Вільної України» в початку осені С. В. вернувся до Києва. Розпочате в зимі наше знайомство відновилось, наші стрічі стали частішими, відносини почали набирати ближчого характеру. Так тяглося аж до осені 1908 р., часу од'їзду С. В. до Петербургу, про який буде мова низче. Перерви, які були в цей час в наших відносинах, походили від незалежних обставин: на протязі цих двох років мені двічі, в загальній сумі 5 місяців, довелося сидіти у тюрмі. Ті згадки про С. В., які залишилися в пам'яті од тих часів, од наших частих зустрічей, од спільної роботи, я поділю на дві частини.

Згадка про саму особу С. В. й про ті факти й події, які торкаються його і в яких він брав участь.

За цей період ті перші вражіння, які залишились у мене С. В., скріпились; розуміється, його доповнив цілий ряд нових рис і прикмет. Безумовно, діапазон інтересів С. В. був значно ширший і більший, ніж їх належалося мати у с.-д. згідно з тими нормами, які були пануючими в нашому гурткові. Він був ширший і більший, при чому інтереси С. В. були направлені не в той бік, в якому концентрувались інтереси більшості наших товаришів. С. В. рівняючи мало, цікавився нашим організаційним життям, всіма перепеттями нашої боротьби з рос. с.-д. в дрібній гуртковій роботі серед киянських робітників. Ставився він досить холодно, інколи з скептичною усмішкою до наших захоплень наукою про народне господарство. Ті питання, які його захоплювали тоді, були з цілком іншої області: це були

справи штуки, справи відродження українського театру, справи української літературної критики, збудованої на марксистській основі. Часто він говорив про необхідність перевести на українському ґрунті ту роботу з обсягу літературної критики, яку в Росії переводять Луначарський і Фріче; першого з них він дуже цінив і потроху їм захоплювався. Ці його тодішні інтереси і захоплення знайшли певну свою реалізацію в конкретних фактах. Його інтерес до театру знайшов свій вислів в статті про Заньковецьку, талантом якої він глибоко захоплювався, уміщеної в «Україні», в передмові до перекладу чірковських «Єврів», присвяченій завданням українського театру, в численних рецензіях, в двох лекціях в театрі Садовського, присвячених виясненню і оцінці тої п'єси, яка йшла безпосереднє після лекції. Інтерес до питань літературної критики, який мав він тоді, він зміг зреалізувати в конкретних фактах пізніше. Думаю, що основні ідеї його пізнішої роботи про Франка, уміщеної в «Укр. Життя», відносяться ще до київських часів. Вже тоді Франко притягав увагу С. В. й був його улюбленим поетом.

Слід зазначити ту роль, які грали національний момент і національна стихія в духовному образі С. В. Коли пригадуєш людей і настрої тих часів, вражає, як всі ми боялись виявити своє національне почуття, хоч значна частина нас була вже тоді цілком порядними націоналістами; ми уважали, що нам, по нашому положенню ортодоксальних с.-д., не належить особливо виявляти свої національні почування. І вже тоді зазначався серед нас певний поділ на тих, які во ім'я ортодоксальних національних ухилень не допускали (між ними М. Пюрш і Д. Піщанський, якого малював Винниченко в «Великому Мелохіві» в особі Абстракта), і на тих, які не могли здержати і опанувати своєї національної стихії. С. В. належав як раз до другої групи, він був одним з тих, в яких національна стихія виявлялась найбільш бурхливо і яскраво. Його інтерес до всіх проявів українського національного життя, до яких багато нас становилось з певною погоролю, його любов до української поезії, музики, літератури, театру, вони до певної міри були дізгармонічними з пануючою у нас ортодоксальною сухістю в її російському виданні. Питання, яке його дуже хвилювало і боліло, до якого він постійно вертався, це було питання про убогість і примітивність нашого культурного життя, про необхідність праці для його збагачення і про відсутність сил для тої праці. В зв'язку з тим треба відзначити його відношення до досить модного тоді в наших колах питання про участь в «буржуазній» українській пресі. На з'їзді партії в грудні 1905 року, по пропозиції Винниченка, була прийнята резолюція про заборону участі для членів партії в «буржуазній» українській пресі. Резолюція була прийнята до з'явлення тої української буржуазної преси, фактично лишилась паперовою, при чому першим порушив її той самий Винниченко, який запропонував прийняти її з'їздові. Проте партійна опінія в співробітництві в органах загальної преси бачила все таки певний гріх, компроміс. І було не багато таких, які обстоювали це співробітництво, виходячи з принципіальних міркувань. С. В. належав власне до цих не багатьох.

Пригадується одна деталь з його тодішнього духовного обличчя в зв'язку з пізнішими подіями в його житті. Коли я згадую те повне самозречення й ту офірність, яку він виявив за часів нашої боротьби, встають в пам'яті з тих часів епізоди. Я пригадую, як сильно він реагував на згадку про 9 січня, на згадку про тих, які пішли на смерть, принесли себе в офіру за свободу. Був російський вірш, здається П. Я., присвячений тим подіям. Його любив читати С. В., виголошуючи віршовані рядки з якимсь особливим захопленням і силою. Хто зна, може цей екстаз і це захоплення будило в ньому підсвідоме передчуття тої жертви за волю України, яку доведеться йому принести самому.

Таким пригадується духовне обличчя С. В. з тих часів. Перехожу до фактів. Я зазначив вже його малий інтерес до дрібної партійної роботи. Він в ній брав мінімальну участь. Правда, для 1907-1908 року це поволі ставало характерним майже для всіх, які пробували в партійних верхах. Робота набула в зв'язку із зростом реакції такої вузької і обмеженої

характер, що не могла вабити більшої кількості інтелектуальних сил. Він увірвався до загально-партійного центру, але особливо активної участі в його роботі не брав, виконуючи окремі партійні доручення. До другої Думи партія виставила його кандидатом на виборця в Полтаві; він їздив на передвибірче зібрання і виступав на ньому не без успіху. В осені 1907 року їздив він, як представник П. К., на повітову конференцію в Золотоношу. Не можу пригадати собі його ролі і його виступів на нашому партійному з'їзді на весні 1907 р. Пригадується лише після з'їздова нарада, в якійсь реставрації при участі С. В., І Блонського, М. Порша, і моєї, присвячена справі видання партійного органу.

Справа з виданням партійного органу, в зв'язку з занепадом партійної роботи, стала для нас все більш нагальною, вірилось, що це є засіб для скріплення нашого становища і поширення роботи. Фінансові можливості після з'їзду у нас відкрилися і тим то ми змогли використати дозвіл на «Слово», здобутий перед роком О. Корольовою. Перше число «Слова» вийшло на початку травня 1907 року.

Обставини склалися так, що на початках видання «Слова» я не брав в ньому ближчої участі. Саме в травні я одійшов був од роботи, щоб скласти університетські іспити, але як раз на передодні іспиту по державному праву був арештований, в тюрмі захворів, а після визволення з тюрми виїхав на село. Через те став я ближче до «Слова» лише з осені. Редакція складалась з С. В. Петлюри, М. Порша, Я. Міхури (Хведора Кучерявого) і мене. Відповідальним редактором з осені після відмови О. Корольової, якій в літі за «Слово» довелося висидіти місяць під арештом в дорозі адміністративного розпорядження, став С. Петлюра. Щоб забезпечити себе од адміністративних несподіванок, які ставали з зростом реакції все більш грізними, домовились ми з секретарем цензурного комітету Опатовським, що він з ласки своєї буде переглядати весь наш матеріал перед друком і викреслювати сумнівні місця: за цю «послугу» п. Опатовський одержував од редакції певну винагороду, здається по 5 карб. на номер.

Внутрішні відносини в редакції «Слова» склалися не дуже сприятливо. До нашої колегії увірвався М. Порш, спільна праця з яким була дуже важка. В зв'язку з цим з'явилось охолодження до тієї справи, яку ми розпочали, і серед нас почала наростати опозиція проти М. Порша, але авторитет М. Порша й в партії і серед нас був тоді ще дуже великий. Ця наша опозиція оформилась значно пізніше. В біографіях С. В. раз у раз його називають редактором «Слова», оскільки воно містить його підпис. Фактично це невірно. Редагувала його зазначена мною колегія, в якій найбільший вплив мав М. Порш. Головним редактором скоріше був М. Порш, як С. Петлюра. У С. Петлюри скоро наступило певне розчарування «Словом»; його тенденцією, проти якої весь час повстав М. Порш, було надати «Слову» більш виразну національну закраску, зазначити позиції в справах українського національного життя. Через те, «Слово» в київському життю С. Петлюри мені малюється, як епізод, як один з складових моментів, а не як те, що надавало йому головний зміст і становило його основу. С. В., в «Слові» писав і писав багато, але не пригадує серед його статей таких, які б його захоплювали, які би він писав з більшим інтересом.

Приїхавши до Києва, С. В. хотів жити з літературних заробітків. Його запрохано секретарем редакції до «Ради», в 1907 р. він здобув стабільний заробіток (коли не помиляюсь, провадженням одділу українського життя в «Україні»). Але український літературний заробіток і тоді був і до тепер лишився найбільш непевною річчю, яка існує на світі. В «Раді» С. В. довго не пробув, а «Україна», закінчивши рік 1907, припинилась. «Слово», яке виходило раз на тиждень, й платило гонорар по копійці од рядка очевидно заробітків більших дати не могло.

А С. В. потребував грошей не тільки для себе, але й для допомоги батькам. В 1908 р. Г. А. Коваленко улаштував для С. В. якусь дрібну посаду в міській Управі, але губернатор одмовив йому в затвердженні.

Все важче складались матеріальні можливості для С. В. в Києві; із зростом реакції, з повним занепадом партійного життя, з еміграцією

цілої низки партійних товаришів за кордон все більш безвиглядними уявлялись наші громадські перспективи. С. В. рішив переїхати до Петербургу. Він виїхав в осени 1908 р. Пригадую проводи, які ми, редакція «Слова», улаштували йому на квартирі Г. А. Коваленка, одного з наших співробітників. Пригадую його знайомих і товаришів, які прийшли одпровадити його на двірць і між ними його мабутню дружину О. О. Більську.

Тихої, сумної осінньої ночі з тихим смутком одпроваджали ми одного з товаришів, для сил і здібностей якого не знаходилося місця на нашій не своїй землі. І нікому з нас не спадало на думку, за яких обставин й умов ми стрінемося з С. В. в Київі через десять несповна літ.

В. Садовський.

Письменницький шлях С. В. Петлюри.

(Деталь до біографії).

С. В. Петлюра був значним українським письменником, що лишив по собі велику літературну спадщину. Однак, з причин, про які мова — нижче, його літературний дорібок ще дуже мало відомий ширшому громадянству, дарма, що чимала частина теперішніх громадян у великій мірі завдячує своїм світоглядом саме Петлюриним писанням.

Вельми характеристично, що Петлюрина літературна чинність обмежувалась досить тісними рямцями. Наскільки тепер відомо, він ніколи не спробував своїх сил на багатьох ділянках письменства: не виступав, як «молодий поет», навіть за юнацьких літ; не писав драматичних творів; не лишив по собі ні оригінальної белетристичної спадщини, ні науково-популярних брошур. Тоб то Петлюра не перейшов того звичайного шляху, котрим простували за малим не всі наші письменні люди його доби, в котрій ще не було закреслено літературних диференційовань. Симон Васильович почав працювати пером, відразу як публіцист, а тому його письменницьке місце — в лавах українських журналістів.

Не в теперішніх умовах і не на еміграції роботи хоча би загальну характеристику публіцистичної праці Симона Васильовича: це буде зроблено згодом вдома, де розшукається кожен написаний ним рядок. А тут, покладаючись виключно на пам'ять, спробую закреслити лише той шлях, котрим ішов Небійчик в своїй літературній діяльності.

З існуючих ескізних життєписів Петлюри та надто поки-що обмежених про нього спогадів, все ж таки подекуди можна собі усвідомити, чому саме він працював майже виключно на ниві публіцистичній.

Безперечно, головна причина була в тому, що С. В. в надто ранньому віці «став громадянином». Ще в юнацькім періоді, що являється переломовою добою для кожного інтелектуального юнака, коли ще тільки формується світогляд та уводимолюються етичні підвалини, які в людей порядних лишаються непорушними протягом всього дальшого життя, — у Петлюри в першу чергу почали визрівати дві сторони його світогляду, що потім ґрунтовно опанували його душу, — національна і соціальна. Можна припускати, що вони викришталювались у нього одночасно і ще в середніх класах духовної семінарії, тоб то тоді, коли у більшості його товаришів всю увагу їхнього інтелекту забирали на себе естетичний та морально-релігійний боки їхнього майбутнього світогляду.

Правда, ідея національна повставала у полтавських семінаристів цілком природіє. Зароджував її незмінний аромат рідного оточення, аромат того селянського життя, інтересами якого жило бурсацтво, котре на перебування в семінарії та семінарську мудрість дивилось рішуче тими ж самими очима, як їх неосвічені земляки-парубоцтво на вояцьку касарню з її славязвісною «словесністю». Це була — тільки виклята повшинність, від якої неможна було викрутитись, тимчасова й огидна форма життя.

Але ж примусову форму заповнював рідний дух, що просмоктувався у всі шпарки бурсацького існування — неволі; дух, якого не могли вигнати ні з родини, ні з школи всі мудрування духовної царської жандармерії. І він, що «живе, де хоче», панував у полтавських духовних школах так властно, що і московська мова навчання натурально ставала лише «так званою московською», по еству дуже подібною знов таки до тієї «образованої» мови, котрою користувались і по воєнних касарнях, лише з тією різницею, що в семінарії вона мала більший словник. Отже загальний тон життя маси бурсацтва був цілком український. І тому, хоча С. В. не був безпосередньо й регулярно зв'язаний з селом, як більшість семінаристів, але, живучи інтересами свого шкільного товариства, він стихійно зливався з ним, втрачаючи особливості, що могли бути у мійської дитини.

Та ж в Полтаві ці особливості навряд чи її могли виразно позначитись, бо тодішня Полтава була лише великим селом й настільки українським, що не тільки випадкові «панчики» — діти переважно урядовців, що потрапляли до бурси, а навіть часом і де-які москалі — педагоги невідьомо підлягали українській стихії й перетворювались принаймні на українофілів. Петлюра ж, як відомо, — не належав до «панчиків», зростав по-між міщанами та селянами-наймитами та ще й не в осередку міста, а на його околиці, — й тому і сам, і його брати, що перейшли ту ж школу, з самого початку цілковито почував себе спорідненим з своїм шкільним товариством.

Що ж торкається ранньої зацікавленості С. В.-ча питаннями соціального порядку, то в цім відношенні відогравав роллю випадок, як здебільшого й буває з юнаками в періоді витворення ними основних підвалин свого світогляду. У формуванні життєвих поглядів С. В.-ча відоградала роллю рука старшого соціаліста, з яким звела Петлюру доля ще в молодих літах. Був це, старий нині, український громадський діяч, котрий при першій появі С. В.-ча у Києві, одверто й по праву звав його «своїм учнем». Але ж, понеже цей соціаліст перебуває нині в найсоціалістичнішій державі світа, — я не наважуюсь тут назвати його наймення. Щоб не наражати «навчителя» на сумну долю його «учня».

В якій мірі той ідейний Петлюрин хрещений батько мав на свого учня вплив, про це напевне згодом довідається суспільство з автентичних його спогадів, але ж і а-ргіогі можна гадати, що той вплив лишив у душі юнака слід незгладимий. Безсумнівно, що крім персональних розмов, на тодішнього семінариста впливала також і відповідна література.

Що ж до цієї «забороненої» літератури, то, коли С. В. почув до неї смак, вона могла потрапляти до нього не тільки з рук його «навчителя». Не зважаючи на всю драконіку, що за тих реакційних часів була напрямлена на нелегальне друковане слово, його однак зовсім не бракувало у семінаристів, а особливо у тих, що жили у батьків чи по групових приватних помешканнях («семінарських квартирях»). На такі ж «квартирі» приходили й ті, хто жив у інтернаті, й тут, часто навіть гуртом читались та дебатувались Ренан і Маркс, Крапоткин і неосдмінний Чернишевський, закордонний Кобзарь і закордонний же Вяземський. Здається мені, що, наприклад, Гауптманових «Ткачів» в українському перекладі я дістав саме від старшого Петлюринського брата, і було їх прочитано вголос повним складом тієї приватної «квартирі», де я проживав і де ми спільно варили першорядні ректографи. Тоді не треба було таїтись від товаришів: слова — провокатор — взагалі ми не знали, а так зване «ябедництво» проявлялося дуже зрідка і лише в дрібних справах, бо ж бурсацтво міцно трималося товариських засад, й така професія звичайно приводила до наслідків, що здебільшого після першого ж дебюту у «ябеди» на все життя зникав інтерес до повторення своєї спроби. Ото ж «пелегальщина», під малокоінспіративною назвою «інтересної книжки», так вільно гуляла по-між семінаристами й була настільки, мовляв, побутовим явищем, що незнайомість якогось старшого семінариста (з 3-4ої класи) з подібною лектурою, клала на нього таке ж ганебне тавро, як і незнайомість з Гартманом, Шопенгауером, Дарвіном чи Бюхнером. Тіль-

ки нечисленні «святоші», що з природи чи під впливом батьків були побожні, та нездари і кар'єристи — «зарукавники» не хтіли нічого знати й бачити по за казенною мудрістю. Але ж таких, кажу, була незначна меншість.

Більшість же не тільки сама хотіла знати, але ж і намагалася поширити свої знання по-між тих, що ще не знали. Тому в Полтавській семінарії реґулярно повставали свої часописі, таємниче друковані на згаданих саморобних гектографах. Крім того, досить вільний семінарський режим дозволяв бурсацтву мати широкі стосунки з мійським населенням, а — в першу чергу — з однолітками, що вчилися по інших школах: гімназіях, реальній, кадетському корпусі. Молодь збиралась гуртками, при чому в числі середньшкільників часто з'являлись студенти вищих шкіл з Харькова та Києва і молоді освічені вояки — «вольноопределяючіся». А в тих гуртках здебільшого відбувались запальні розмови на «пекучі питання», що їх зачіпала нелеґальна література. Були вони для тогочасного юнацтва цікавішими й гіднішими за розмови про епархіалок та гімназисток, що й самі дуже охоче брали участь в «серьозних» дебатах. Такі гуртовання бували й сталі, й спонтанні. Згадується мені, що подібні розмови, наприклад, того гуртка, до котрого належав і я, особливо зручно було провадити в помешканні одного з тодішніх помішників начальника полтавських «арештантських рот» (острогу). На тих же вечірках складались та редагувались і часописі. Де-хто вже з семінарської лави знаходив собі дорогу й до справжніх органів преси, (звичайно, московської) й друкувався або ж в релігійно-наукових журналах, чи в «неофіційній частині Епархіальних Ведомостей», або ж і в місцевій газетці, а іноді навіть і в київських та столичних періодичних виданнях. Отже ідея — стати письменником — зовсім не була нова для полтавських семінаристів, тим більше що саме в нашій добі кілька експансивніших хлопців, вигнаних з старших класів семінарії за надто виявлену опозиційність, виробляли собі на прожиток якраз із літературної праці. Отож не дивно, що, коли в Петлюриній науці сталася відома примусова перерва,*) — його думка пішла в напрямі шукання вільного літературного заробітку.

Коли й де саме сталася перша спроба пера Симона Васильовича, сьогодні ми ще не знаємо. Певніше всього, що це трапилось ще за семінарських часів, бо коли С. В. опинився в Галичині на самому початку 900-х років, то там він «жив з літературного заробітку», як говорив мені проф. В. Сімович, що мав того часу з ним тісніші стосунки. За цих часів Петлюра працював по українських галицьких виданнях, чимало містив заміток в «Літ-Наук. Вістнику» й, здається, року 1904-го вийшов з друку його переклад чималої книжки проф. Стороженка — «Нарис історії західно-європейських літератур до кінця XVIII століття».) В цей же період С. В. був у добрих взаєминах з проф. М. Грушевським, котрий, здається, й порадив Є. Х. Чикаленкові запросити Петлюру на секретаря газети «Рада», коли той після революції 1905-го року повернувся на Україну.

Отже з того бачимо, що вже в 1904-5 році, тоб то коли С. В. було несповна 25 років, його вважали за готового журналіста, котрому можна було звірити таку відповідальну посаду, як секретарь єдиної щоденної укр. газети. Це тим більше важливе свідoctво, що за тих часів журналістика на Великій Україні пробувала робити тільки перші кроки. Ми зовсім не мали газетярів-фахівців; мало було й взагалі інтелігентів, що могли б написати літературно українську замітку чи статтю, бо ж тоді тільки починала витворюватися з народньої та «Шевченківської» наша журналістична мова, починали повставати журналістичні звичаї, тоді тільки зароджувались українські журналістичні традиції. В товаристві таких майстрів нашого пера, як Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушев-

*) Диви «Тризуб» ч. 45. О. Лотоцький. Листки з пам'яті.

**) Не ручуєш за точність наголовка, що цитую по пам'яті. В. К.

ський, О. Пчілка то що, Петлюра бере найближчу участь в створенні тих традицій, тієї першої української журналістичної школи.

В «Раді» йому належиться чимало принципіальних статей, а ще більше — біжучих заміток. Однак, більшість ним тут уміщеного або ж позначено різними псевдо та криптонімами, або ж і зовсім ніяк не підписано. Тому то сьогодні досить важко визначити, як значний літературний дорібок С. В-ча припадає на час його співробітництва в «Раді». Гадаю, однак, що надто великим він не міг бути, бо тому на заваді стояло принаймні дві причини.

По-перше, — секретарська праця початкового періоду української преси була дуже важка й марудна. «Рада» мусила бути дуже своєрідною газетою з погляду технічного, коли її порівняти з газетами в інших мовах: в ній майже не було передруків, тоб то її всю «робилося пером», тим часом, як більшість, наприклад, газет московських такого малого розміру, як була «Рада», майже не містили на своїх шпальтах оригінального писання, а «робились ножицями», живлючись переважно вирізками з інших видань. Ото ж і редактор «Ради», а тим більше секретарь мусили «правити» увесь принесений до газети матеріал. І на це доводилось витратити силу енергії, бо й хронікери, й відділоводи, й рецензенти, а особливо — провінціальні кореспонденти, котрих було дуже багато й що-раз нових, були цілком новиками в своїх спробах на полі української журналістики. Тим то їхні писання не тільки треба було регулярно і дуже докладно виправити, але ж часом і зовсім наново переписувати, липаючи тільки подані ними факти, й цілком змінюючи недоладну форму. По-друге, — з окрема Петлюрі неможна було ширше розгорнути свої крила в «Раді», бо, сдана газета, на котру зо всіх боків чегали урядові скорпіони та їхні прихвостні з зубенським «великоросом» А. Савенком на чолі, — мусила простувати занадто обережною, переважно культурницькою стежкою. Тим часом, С. В., як ортодоксальний соціал-демократ, раз-у-раз природне з тієї стежки збочував. Крім того, матеріальна зацікавленість у газеті одного з дрібніших співвидавців, що був настроений надто консервативно, майже виключала можливість уміщення в тодішній «Раді» матеріалу, проїнятого соціалістичним духом, до якого Петлюра мав найбільший поваб.

Тим то, вийшовши з «Ради», С. В. переходить (р. 1907-го) до соціалістичної преси, стаючи на чолі соц.-демократичного тижневика «Слово».*) «Слово», як орган партійний, мало ще менше вправлених співробітників, а тому й тут на С. В-ча лягає переважно технічна редакторська праця. Звісно, тут він вже має змогу, поскільки, звичайно, дозволяють те цензурні обставини, — говорити вільніше й в бажаному тоні. Однак «Слово» швидко припиняється, а Петлюра переноситься шукати шматка хліба спочатку до Петербургу, а потім до Москви.

В цій добі його літературна діяльність примерхає, бо ж не було йому, де писати. За те він починає виступати привселюдно з живим словом та обробляє різні реферати. Однак поваб до журнальної роботи штовхає його до шукання трибуни, котру він і знаходить в новоутвореній у Москві «Українській Жити», де й бере найближчу участь. В ній уміщує він низку більших статей на різні теми, стає її редактором працює одночасно; в часописах, що виходять на українській території (напр. «Україна»). До цього ж періоду стосуються його більш відомі статті, частина яких вийшла в українській мові книжкою під назвою «Незабутні» (ввид. Т-ва «Час»). Але це вже припадає на добу другої революції, коли фактично С. В. змінює перо на шаблю, але ж при кожній можливості не дає заржавіти й своєму перу. З менту засновання «Книгаря», він, поскільки йому дозволяє державна праця, раз-у-раз подає статті й замітки. Тільки тепер теми у нього інші: не соціальні, не громадсько-літературні та мистецькі інтереси захоплюють його всього, а виключно — військові. Одже, як він починає

*) Про це диві статю В. Садовського: «С. Петлюра в Києві» в цьому числі «Тризубу».

свою літературну путь на Україні одним з піонерів публіцистики, так на середині свого чинного життя він стає піонером української військової літератури.

В добі вимушеної припинки громадсько-державної чинності, коли Петлюра з волі Скоропадського має багато вільного часу за ґратами, він знову повертає до перекладної праці (два романи), а потім редагує більшу книгу спеціально-військову, написану генералом Л. Байковим («Підготовка народу та війська до захисту батьківщини», видану потім також «Часом»).

Чи писав С. В. по газетах в р. р. 1918-1919 у Києві, а тако ж потім у Тарнові, — мені не відомо. Як що ж і писав, то мабуть дуже мало, але ж за те саме на цей час припадає його величезна література іншого характеру, про яку згадаємо нижче. Коли ж починає виходити варшавська «Трибуна», а Петлюра знову перебуває в стадії вимушеного відпочинку, — тоді він стає близьким і сталим, хоча й цілком прихованим за новими псевдонімами, її співробітником. Близько цікавиться воєнним журналом «Табір», допомагає йому з'явитися в світ; пише в ньому. Так само і в паризькому періоді бачимо його знову з пером в руках, як сталого співробітника «Трибуна». Остання його стаття, написана за тиждень до смерті, була передова в ч. 32 цього часопису.

З цього непевного й короткого начерку видно, що публіцистична діяльність Симона Васильовича власне безпереривно тривала що-найменше 22-23 роки. От чому на початку, не знаючи або не вгадуючи всього, ним написаного, я дозволив собі сказати, що його дорібок літературний був великий. Але ж з огляду на певні службові стани С. В-ча, він мусив раз-у-раз приховуватись за вигаданими найменнями, а тому його правдиве ім'я, як українського письменника, до сьогодні ще мало відоме ширшому громадянству, особливо — людям нової доби.

Що торкається ества Петлюриних писань, то вони, загалом кажучи, визначались ясною, глибокою й щирою думкою й дуже простою, легкою до прийняття формою, як і його промови. Критик його «Незабутих» називав ці Петлюрини етюди «написаними дуже чужо й граціозно». Крім того, Петлюра, як письменник був вихованим, стриманим літератором в ліпшому сенсі слова: він не впадав у скрайності, не дозволяв собі пересад, не заривався в гіперболи, не робив жеста неомильності, не намагався бути пророком і не творив сенсаций, як це часто собі дозволяли більш відомі на цім полі його сучасники та співробітники. Петлюрини статті були річеві, а дискусія темпераментна, але ж пристойна, поважна. Вдумливий і совісний робітник пера, він умів вчасно, коротко і ясно сказати те, що продумав та виносив у своїй голові й серці, завжди лишаючись свідомим високого завдання чесною з читачем преси.

В такій короткій замітці нема потреба докладніше характеризувати Петлюрину літературну продукцію, бо характеристика без повних матеріалів в руках неодмінно вийшла б одбокою й легко могла б обминати де-які з тих його думок та ідей, що були керуючими для його думання й чину...

Але наприкінці конче потрібно зазначити, що крім, так мовити, публічної літератури, Симон Васильович працював пером не менше в сфері літератури інтимно-мемуарної та епістолярної. Важко навіть і приблизно собі уявити, яку силу листів написав він у добі своєї державної діяльності, тоб то саме тоді, коли мало друкувався. Можна сказати, що в хвили, коли він не тримав у руці шаблї, — тримав перо. Авторів цих рядків довелося бачити в руках Симона Васильовича товсті зошити списаного цигаретового паперу.

— Це — копії частини мого листування! — сказав він.

Звичайно — «частини», й певне, дуже незначної, бо ж по-перше — був тоді лише січень 1922-го року, а по друге — бачені мною паки були копіями тільки тих листів, що С. В. писав олівцем, підклавши в зшиток копірвальний папір. А скільки ж він писав атраментом, без копій!...

Беручи ж на увагу, що в його листах, як це відомо мені з власного досвіду, майже нема нічого про справи особисті, — саме ця недрукована

література Петлюрина уявляє собою особливо важливі й цікаві матеріали для новітньої української історії.

Отже перед живими Петлюриними співробітниками та іншими «петлюривцями» стоять два важливих завдання що-до винайдення всієї літературної спадщини Симона Васильовича. Перше: вишукання й систематизація всього, розкиданого під ріжним й умовними підписами, або й без жадних, що було надруковано ним в ріжних періодичних українських і-московських, а може — й в інших виданнях. Друге: зібрання по змозі всієї його особистої кореспонденції.

І, коли завдання перше може ще потерпіти, бо ж докладне його здійснення буде можливе лише по обміні персонального складу української еміграції, то друге є нагальним, понеже кожного дня з тим чи іншим власником Петлюриних листів може статись якась прикра пригода, що позбавить українське суспільство великих цінностей, так важливих не тільки для повного освітлення особи самого Небіжчика, але й для освітлення тієї доби вшої історії, в якій він працював і яку у великій мірі сам творив.

В. Королів-Старий.

Земський діяч С. В. Петлюра и гетьман П. Скоропадський.

(з архивних матеріалів).

Звільнивши в січні 1918 р. за допомогою німецьких військ Україну, С. В. Петлюра відійшов від політичного життя та видався літературно-громадській роботі. Здається, в квітні того же року Київські губерніяльні народні збори обрали одногосно С. В-ча на посаду Голови Київської Губерніяльної Народньої Управи, а вслід за тим С. В. був обраний також Головою Всеукраїнської Спілки Земств, що повстала з його ініціативи.

Як відомо, в звязку з державним переворотом 29 квітня 1918 р. — скрізь на Україні почалися арешти й замикання в тюрми без суду та слідства ріжного стану громадян України. До С. В-ча, як до людини, наділеної довіррям широких верств громадянства почали звертатися окремі особи й цілі делегації з проханням виступити на захист арештованих, і С. В. де кілька разів звертався в цій справі до п. гетьмана Скоропадського, вказуючи йому на велику небезпеку від тих арештів. Не бачучи наслідків своєї інтервенції перед гетьманом, С. В. звернувся в травні того же року до німецького та австрійського послів у Києві з писемним протестом проти тих надужитъ, які творили підлеглі їм агенти влади на місцях над українським населенням.

Панування німців на Україні розхитало також господарський організм країни. В особливо тяжкому положенню опинилися народні самоврядування, які залишилися в багатьох випадках без членів земських управ і земських гласних і до того скрізь без коштів. Скрутне матеріальне положення переживало в той час і Київське губерніяльне земство. Київська Губерніяльна Земська Управа вирішила скликати губерніяльні земські збори для полагодження господарських справ. Почалося клопотання перед Міністерством Внутрішніх Справ про дозвіл на скликання цих зборів. Тому що міністерство ухилялося від

прямої відповіді, С.В. змушений був звертатися в цій справі де-кільки разів безпосереднє до п. гетьмана, а при відвіданні гетьмана в перших числах червня 1918 р. залишив йому нотатку, писану власною рукою, в якій подаються міркування про необхідність скликання губрніальних земських зборів.

П. гетьман надіслав цю нотатку С. В-ча до п. прем'єра та Міністра Вн. Справ Ф. Лизогуба при листі від 13 червня 1918 р. такого змісту: «Многоуважаемый Федор Андреевич! Я получил снова от Петлюры записку с указаниемъ тѣх вопросов, по его мнѣнію, неотложных, которые вызываютъ необходимость назначенія срока для земскаго собранія. Не будучи знакомым в подробности с этимъ земскимъ дѣлом, я, конечно, никакого отвѣта не дал, а сказал, что все направлю вам для выясненія, какъ было между нами условлено на предыдущемъ Вашемъ докладѣ. Уважающій Вас П. Скоропадскій».

Долучена до цього листа записка з такого змісту:

«Грошей у земства нема.

1) Гроші треба збирати. Назначені для цього зборщики не можуть приступити до праці; їм треба заплатити; а цей расход кошторисом не передбачено; значить, затвердити цей расход може тільки сесія, бо Управа на се неправомочна.

Правительство дало 330.000 на боротьбу з пошестями; се — капля в морі при бюджеті Київського земства більше як 15.000.000 карб.

2) Становище лікарень, дитячих приютів, амбулаторій то що тяжке. Треба в звязку з дорожнечю збільшити пайок; Управа для цього неправомочна — може затвердити тільки сесія.

3) Меліоративні, протипожежні плани, страхові то що — вироблені Управою, не можуть бути переведеними в життя, бо на се Управа неправомочна; сі плани затверджує разом з расходами — сесія.

4) На шкільну справу (друкування учебників, шкільних пособій, наочних приладів то що) так само Управа не має права витратити грошей, як що сесія не дасть санкції на це, — українізації школи і закріпленню української культури в Київщині нанесено буде тяжкий удар; сей удар може зробити тільки те правительство, що не дбає про українську культуру і штовхає школу на русифікацію.

5) Школи хліборобські та професіональні вимагають поліпшення, звязаного з грошовими затратами, а сі затрати може затвердити тільки сесія.

Отж правительство, не дозволяючи сесії, дбає про те, щоб наша Київщина була дикою країною.

6) Має Управа купити цементний завод; сей расход також без сесії не можна зробити, а тим часом селяне з усіх боків вимагають цементу.

Чого хоче правительство? Щоб наші села од цигарки палали та знищувались?

7) Земські зборщики збирають не тільки податки земські, а й урядові. Коли земська сесія не затвердить платні зборщикам, вони не приступлять до праці, а значить і правительственна казна буде пустою.

8) Служачі у всіх земських установах получають мало жалування,

бо дорожнеча неймовірна, підвищити жалування не можна: Управа не має права, а тільки сесія.

Отож, забороняючи сесію, правительство плодить незадоволених і однімає у земства робітників, бо вони шукають кращої платні і тікають із земства.

9) Правительство не має права зупинити праці земства. Воно робить злочин перед Державою цією заборонаю і руйнує господарство країни, а також і її розхитаний добробут.

10) Правительство може прислати свого контролера, який має право в любий момент зпинити зібрання, коли воно вийде із рамок. Не треба плодити зайвого незадоволення; підрубувати той сук, на якому сидить справа Української Держави.

Наведена тут записка надзвичайно яскраво характеризує С. В-ча, як гарячого патріота, який відважно, не боячись можливих наслідків для себе особисто, обвинувачує уряд гетьмана в злочині перед Державою.

Одержавши цю записку С. В-ча, Ф. Лизогуб розпорядився перекласти її на російську мову.

Про те, як стояла справа з українізацією міністерств за часів гетьмана Скоропадського, може свідчити переклад записки С. В-ча, виготовлений для голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба в Міністерстві Вн. Справ.

Для ілюстрації наведу де-кільки прикладів. Так, напр. «наочні прилади» — перекладено «науцнѣя приложенія»; речення 6 пакту: «Щоб наші села од цигарки палали та знищувались?» перекладено так: «Чтобы наши села от папирасы горѣли и о б н и щ а л и?»; слово «злочин» перекладено словом «з л о» і т. д.

Добре уявлення про знання української мови урядовцями Міністерства Вн. Справ може подати відповідь Міністра Вн. Справ від 8 серпня 1918 р. (тоді вже цим Міністром був І. Кістяковський) до гетьмана на лист останнього в справі, яку порушив С. В.

Приведу тут цю відповідь цілком, щоб показати, як «мудро» розв'язав цю справу хитроумний І. Кістяковський та з якою легкістю розбив усі пакти, що навів у своїй записці С. В.

«Ясновельможний Пане Гетьмане! На Вашого шановного листа від 13 липня сього року, заадресованого на ім'я п. Голови Ради міністрів, Х. А. Лизогуба, і переданого мені з додатком записки п. Петлюри, маю за честь доложити, що персонально я находжу, що необхідности в скликанню Земського Зібрання не маєтья по таким причинам: як видко з матеріялів, котрі маютья в Департаменті Місцевого Самоврядування, Київське Губерніальне Земське Зібрання надзвичайної весняної сесії 1918 року по докладу ще дотеперешнього складу збільшило розполог (?) 1918 р., порівнюючи з 1917 р. на 100% і тим самим надало Управі нібі право робити видатки взагалі в подвійному проти 1917 р. розмірі.

Цей розполог фактично вже переведено і нове збільшення оподаткування на 1918 рік є не под силу задля населення. В відношенню необхідности зробити яки б то дійсно строчні і неоткладні видатки

Губерніяльна Управа згідно 99 ст. *) статута про Земські Установи і виданому в розвіток її мною обіжнику від 20 липня за № 327 може прохати через Губерніяльного Старосту дозволу на переведення таких видатків.

Переходячи до окремих пунктів записки п. Петлюри, я рахую своїм обов'язком зазначити слідує:

1) По питанню про переведення видатків на утримання збірщиків: як ці видатки по закону є за для Земства обов'язкові, то Управа може з'ясувати суму видатку і в порядку 99 ст. статута про Земські Установи може просити дозволу на право переведення цього видатку. В відношенню ж видатків на боротьбу з епідемією потрібно зазначити, що такі видатки взагалі не під силу Земству. Губерніяльна Управа повинна клопотати про допомогу у Міністерства Народнього Здоров'я.

2) Маючи на увазі дорожнечу, пайки в лікарнях, захоронках і инш. фактично збільшено і право на переведення дійсного видатку Управа знов таки може прохати в порядку ті ж 99 ст.

3) Меліоративні, протипожежні і инш. вироблені пляни Управа все рівно не має можливості перевести в життя, з одного боку, за півним часом, з другого, — за повною відсутністю коштів.

4) Держава відноситься з повною доброжелательністю до українізації школи і зміцнювання української культури і цілком підтримує стремління Земства в цьому напрямку. Потрібні кредити, оскільки є можливі земській скарбниці, можуть бути переведені в порядку 99 ст. в порядку якої можливо прохати допомогу на цю мету од Міністерства Освіти.

5) Відносно поліпшення сільського господарства і професійних шкіл, маючи на увазі тяжке фінансове становище Київського Губерніяльного Земства, вряд чи зможе Управа що зробити, але ж у всякім разі в межах затвердженого Земським зібранням весняної сесії оподаткування 1918 р. Управа може зробити неоткладні поліпшення.

6) По питанню про купівлю цементового заводу знов таки, за відсутністю коштів в распорядженню Земства все рівно і Земське Зібрання нічого зробити не може, тим більш, що при загальному тяжкому фінансовому становищі України це питання не є нагальне (?).

7) По питанню про збирання податків вихід вказано в п. 1.

8) В відношенню необхідности побільшення утримання службовцям Управа має повну можливість зробити це в порядку ті ж 99 ст. Разом з цим Управа повинна взяти заходи до того, щоб склад службовців був лише таким, котрий безумовно необхідний, і щоб не витрачались гроші на утримання тих службовців, котрі без особливого ущербу за для земського діла можуть бути звільнені од посади.

9) Держава ніколи не забороняла праці Земства.

10) В відношенню указівок п. Петлюри про можливість контролю

*) Згідно 99 ст. в особисто (?) важливих випадках, коли надзвичайне Земське Зібрання не може бути скликано своєчасно, Земська Управа приймає необхідні попередні заходи і доводить про це до відома Земського Зібрання.

над Земським Зібранням шляхом командіровки окремої особи, то повинен зазначити, що цього права Уряду не надається, чому в данному випадку ця міра не є на законній підставі.

В висновах всього довгом своїм рахую звернути увагу Ясновельможного Пана Гетьмана на те, що записка п. Петлюри ніким не підписана, чому я і утрудняюсь судити, чи є вона висловлення персональної думки п. Петлюри, чи Київського Земства. — З глибокою пошаною до Вашої Ясновельможности залишаюсь І. Кістяковський».

Залишається додати, що в момент надіслання цієї відповіді І. Кістяковським п. Гетьманові С. В. Петлюра сидів уже в Лукьянівській в'язниці.

Ст. Сірополко.

Козак і С. Петлюра.

(уривок із спогадів).

Це було р. 1922 по весні, коли я жив у Закопаному, де завідував санаторією, що її врядило американське товариство YMCA для хворих на легені вояків наших, інтернованих у польських таборах.

Були серед тих хворих і старшини й козаки.

Часто вечорами або й вдень, коли на дворі була негода й не можна було йти на прохідку в ліс, більшість хворих збиралась у великій палаті, де могло вміститися душ із двадцять, і розважалися люде розмовами на біжучі теми, гострі й болючі для всіх.

В той час по таборах інтернованих їздила совітська місія й завзято агітувала за поворот до дому по тій «амнестії», по якій, як пізніше стало відомо, половину поворотців розстрілювали зараз по переході кордону, а решту засилали в Московшину, в Сибір, Туркестан, — тільки не на Україну.

Органічно з цим були зв'язані й питання взагалі про поворот до дому: коли й як станеться він? З цього далі виникали дискусії про діяльність уряду нашого й критика його.

Така вже психологія людська, що коли опиниться хтось у біді, то в сам-перед починає шукати винуватця того лиха й в тих шуканнях заходить іноді навдивовижу далеко, до самого Бога; акти обвинувачення складалися надзвичайно суворі, а це було тим лекше, що самого обвинуваченого нема перед очима й голосу його почути не можна.

Критикували здебільшого старшини. Що менше інтелігентна була людина, що вищий був її військовий чин, то з більшим апломбом і гостріший був осуд. Козаки в таких розмовах рідко брали участь, а слухали мовчки й потім проміж себе, о-сторонь, ділилися своїми міркуваннями.

Але взагалі мушу сказати, що більшість старшин стояла на боці Головного Отамана й коли обвинувачувала, то не так його самого, як тих людей, що його оточували.

Серед старшин був один полковник N., людина дуже озлоблена, нещира й немила ні мені, ні всім іншим мешканцям нашої маленької колонії в Закопаному. Родом із Києва, син професора, він проте був московської орієнтації, дуже погано й неохоче говорив по українському, а в запалі суперечки чи у гніві зараз переходив на московську мову. Але що найприкріше було в цій людині — то нещирість: прилюдно він ніби згоджувався з більшиною або мовчав, а на одинці козакам казав зовсім інше, злісно лаючи й уряд і Головного Отамана, вигадуючи на них іноді видимі брехні, білими нитками, як то кажуть, шиті. Козаки неохоче сперечалися з ним, бо все-ж таки в них була та військова звичка: пошана до старшого рангою: то козак, а то полковник.

Особливо не любив полковника N. один сотник O., поляк із Поділля, але українець по переконаннях; кадровий старшина колишньої російської армії, він після революції вступив до нашої армії; при відступі нашому він захорів на висипний тиф і залишився в якомусь селі по дорозі. Селяне переховали його від большевиків і потім він попав якось до Яковлевської дивізії й з нею перейшов польський кордон. Мавши змогу вступити до польського війська, він, проте, волів лишитися з нашими інтернованими й ділити з ними всі злидні життя за дротами. Він був тяжко хворий на обидва легені, майже не вставав з ліжка й по весні вмер у нас-таки, в санаторії.

Одного разу я ввійшов у палатку під кінець горячої суперечки між полковником N. і сотником O., який інтелігентністю й щирістю значно перевищував полковника й завжди перемогав його.

— Як-би Петлюра мав хоч одну десяту тих здібностей, що має Пілсудський, — казав полковник, — то ми не сиділи б тут, а були б на Україні.

Я зрозумів, що полковник вже «здає позиції» й хоче підкупити сотника-поляка хвалою Пілсудському, що було цілком нещиро, бо нещодавно він теж ляв і Пілсудського.

Сотник зрозумів цей маневр і аж скривився з огиди, але відповів:

— Не можна рівняти Петлюру ні з Пілсудським, ні з ким іншим. Всякий вождь є продукт свого народу й своєї епохи. Пілсудського породив польський народ, більше свідомий національно, а крім того й політична кон'юнктура склалася для нього сприятливіше. А Україна в цей момент не спромоглася дати більшого чи здібнішого чи щасливішого за Петлюру. Наш народ ще не дозрів національно, а може занадто придушила Москва його свідомість і він не так піддержав Петлюру, як наприклад американці Вашингтона.

— Значить і не варт самостійности, коли до неї не доріс, — завважив полковник.

— І цього не можна сказати, — відповів сотник O.

Адже дав український народ Хмельницького й Мазелу. Хмельницькому пощастило, а Мазепі ні, хоч був він кращий політик і дипломат за Богдана. Петлюру судити ще рано: це зробить історія й то вже після смерті його. Як-би менше йому було такої критики, як ваша, а більше помочі та щирости, то напевне більше й він міг-би зробити.

Сотник дуже хвилювався, аж червоні плями виступили йому на

обличчі, й я мусів просити припинити цю суперечку, бо вона вже стала фізично шкодлива хворому.

Серед козаків був один З., з повстанців із околиць Черкасів. Він завжди був понурий, мовчазний; у розмови вдавався дуже рідко, а більше слухав, підперши схилену голову кулаками. Він пережив тяжку, кошмарну драму з ласки большевиків і це геть переламало цю добру й щирю, в ґрунті, людину.*) Це був типовий наш здоровий селянський розум; освіту він мав дуже невелику, — здається звичайну сільську школу, — але газети, що приходили до нас, перечитував усі від початку до кінця. Большевиків він ненавидів усіма фібрами душі своєї, а що то були майже виключно москалі та жиди, то ця ненависть мала й різко-національну барву; тому він ненавидів і «москвофіла» полковника N.

Одного дня після сніжної хуртовини, що загнала всіх у хату, перед бечером на дворі стихло, вигодилилось і навіть виглянуло сонце. Хворі, після довгих балачок у хаті, висипали майже всі на дзир, на сонечко.

Пішов і я пройтись у ліс, щоб лишитись на самоті зо своїми думками, які теж крутилися ввесь час коло тих проклятих питань: коли та як ми вернемося до дому, хто нам у цьому допоможе та чи допоможе? І за тими думками я не почував ні простору, ні часу, — й спинився, коли вже ноги заболіли й помітив я, що далеко відійшов од дому. Я поспішив вернутися, бо вже вечоріло й пора була заганяти моїх хворих у хату.

Недалеко від санаторії нашої я побачив козака З. Він сидів на стовбурі зрубаної ялини, підперши кулаками низько похилену голову. І хоч це була його звичайна поза, але на цей раз він видався мені особливо понурим і сумним і мені так жаль його стало, що я підсів до нього на колоду й спитав, стараючись розважити його:

— Чого-бо ви так зажурились? Що сталося, те сталося, — назад не вернути. Треба думати вперед. Вже гірше, як є, мабуть не буде. А може таки й на краще поверне й ми ще на щось здамося для рідної справи.

— Ні, пане докторе, — відповів він із одчаєм у голосі. — Не маю я надії, щоб оте краще настало, бо люде-ж лишилися ті самі, що були... Та ні: ще гірші стали... А сподіватися, що краща доля сама нам з неба впаде, — то самі-ж ви казали, що то дитячі сподіванки... Ми тільки ляяти та ганьбити людей добре вміємо; та цим держави не збудуємо й доброї долі собі не накличемо...

У цих словах було таке глибоке переконання, стільки в них було гіркої правди, що я не зразу знайшов якусь відповідь.

А З. казав далі:

— От таких, як полковник N. в таборах багато. Тут він один, а там їх сила... Гадуючи роботу роблять нишком, по кутках: Головного Отамана лають, що продав нас Польщі, і міністрів усіх злодіями називають. І багато є легкодухих, що ймуть їм віри, тай збиваються люде з панталіку, коли таке западе їм у голову.

— А як ви самі думаете про Петлюру? — спитав я.

Він подвів голову, подивився на мене своїми глибокими очима, блискучими, як то буває в сухітників, і помалу казав:

— Я так думаю, пане докторе, що Петлюра — це той стовп, що коло нього держиться вся наша справа. Не зумів він вибрати собі на поміч кращих людей або не було з кого вибрати, то може й не його вина. Сотник О. каже, що не він, Петлюра, винен, а ми, що серед нас кращого не знайшлося. Може й так. Проте-ж іншого стовпа для держави нашої ми не маємо; впаде він, то впаде з ним усе. Отож я думаю: який він є, то є, а ми повинні піддержувати його, а не валити, бо самі себе звалимо. Може він, той стовп, і з сучками, може і з червоточиною, але піддержувати його треба, бо іншого нема. Та може й не так багато й сучків тих на ньому, — Бог його знає... Талану він не має, щастя не має, і ми з ним не маємо. Як би йому щастило, то не лаяли б його і був би він хороший.

— Правда ваша, — згодився я.

— Кажуть люде: «ще той не народився, що всім догодив би». І Христос усім не догодив і расп'яли Його люде і вбили. Оттак і Петлюру распинають і може вб'ють...

*
* *

Так міркував простий козак із повстанців. А чи багато наших інтелігентів доросли до такого простого й людяного міркування?

Тепер я згадую ту розмову й думаю: іноді перед смертю люде мають якийсь пророчий дар. Козак З. вмер в осени р. 1922, а пророче слово його збулося через чотири роки. Вірна й думка покійного козака про «наших» людей: вони щиро, з усієї сили валили той стовп, а тепер, коли він упав од руки ворожої, вони валять з усієї сили саму ідею покійного Отамана, у ворогів позичаючи назви, щоб дошкулити тій ідеї: «Петлюровщині».

Так колись Мазепу проклинали в церквах, по наказу московських окупантів, а свідомих українців лаяли «мазепинцями».

Так то-ж були вороги, а тут «добрії люде»...

Модест Левицький.

Місто Петлюри.

Подорож з Риму до Кам'янця в кінці 1919 року була ділом звичайно швидшим ніж подібна мандрівка за часів Бопляна, але навряд чи більш безпечним. І дійсно, татарські стріли та дикі звірі, що загрожували колишнім мандрівникам на Україну, були, певне, без порівняння більш лагідними та безпечними ніж уряди денікинської Сербії чи большевицької Мад'ярщини для особи, посідаючої дипломатичний

*) Його я описав в оповіданні «Людина — звір» у збірнику «Червоний жах».

пашпорт УНР,-УНР, не визнаної, таємної, загадкової республіки, реакційної в очах соціалістів Заходу і большевицької в очах реакціонерів.

А мимо цих двох приемних територій була ще Румунія з Сігуранцою яка сама не знала, в яких відносинах вона з східною сусідкою, чия власне Бесарабія і кому належить цукор, котрим торгують з того боку Дністра. І вже починаючи з Букарешту, можна було багато наслухатися про події на румунському кордоні, яких свідками бували лише темна ніч та швидкий Дністер. В ті часи талан був дорожчий за дипломатичний пас навіть і менш ефемерної ніж УНР держави, і йому лише я мусів подякувати, коли, змінивши пароплави, потяги та авта на коні та пішу ходу, нарешті станув живий та недоторкнтий на лівім березі Дністра на українському державному кордоні.

Після перегляду в українській митниці і ночлігу в жидівському заїзді національний повіз-балагула доставив мене до таємної української столиці — Кам'янця, якого розлогі садки і хатки дивно гармонізували з мінаретами, мурами та стримкими кручами Смотричу в світлі блідого осіннього сонця.

Здалеку дуже тяжко було знати собі справу, що робиться на Україні. До Букарешту ніхто не знав нічого, а починаючи з румунської столиці, все частіше було чути слово — тиф, який здається був наймаркантнішою відзнакою і республіки, і її столиці.

Обивательська думка и обивательська плітка так впливали на кожного, що подорожній під самим Кам'янцем мимоволі задавав собі запитання: куди і чого я їду. На що їхати туди, де немає нічого, де щоденно розростаються кладовища, де місто переверненне в один тифозний барак і де лише олинці ще боряться на своїх місцях, падаючи під ударами тифу і ворогів, і заховують тінь і фікцію держави, якої пораховані не лише години, а і хвилини. Лише ця недалеко хвилина, і не лишиться нічого крім кладовищ і руїн, бо і слава великого діла загине безслідно в первісному соціальному і економічному катаклізмі.

З такими думками в'їздилося в той час до Кам'янця, але вже зараз же за мостом подорожнього чекало нове вражіння, яке займало увагу і починало відганяти гнітючі думки.

Купка селян з батожками і обірваних передміських жидів читали приліплени на мурі, надруковану на нерівному шматку жовтого обгорточного паперу відозву, під якою різко вибите великими чорними літерами визначалося слово:

П Е Т Л Ю Р А.

І це слово таке коротке, таке невиразне для приїзжого з-за кордону і таке близьке і глибоке по споминах давньої праці, і було тою тонкою ниткою, по якій між страхіть тифу і большевизму можна було безпечно дійти до таємного двірця української державности.

І далі, з кожним кроком по Кам'янцю, з кожними відвідинами уря-

дів, чи то міністрів чи то дрібних урядовців слово—Петлюра ширилося і виростало в цілком релятивний образ, в талісман, в фетіш.

Його було чути в урядах, його було чути в громадських установах, в театрах, на базарах, на вулицях.

Даремне приїзжий по старих спогадах хтів і викликати до життя інші авторитети, інші імена, — він не зустрічав жадного відгуку в масах. Хуртовина тифу, злиднів, холоду, голоду, велетенської праці, поразок і перемог все зрівняла, все знівелювала і над всім цим рівним і суцільним ґрунтом української державности чи її тіни стояло ім'я Петлюри самотньо і недосяжно.

* * *

Два багнета схрестилися перед дверима, і обличчя козаків ясно говорять, що без дозволу не увійде жадний, хіба через їх трупи.

Це двері Головного Отамана, двері того, ким живе зараз місто і вся територія, на якій ще тяжить тінь Тризуба. — Що там за дверима? Що сталося з тим, хто втілює українську державність і українську ідею? Як мусить виглядати зараз спадкоємець Мазепи і Орлика?

Невеличкий стіл і з-за нього встає така знайома і така-ж звично скромна постать Симона Васильовича. Рік титанічної боротьби вибілів голову і наложив зморшок за добрих 10 років. Але очі все ті ж добрі і з несподіваним поглядом в далечінь, і голос той же тихий і певний, звиклий володіти не криком, а словом та інтонацією.

Дружня зустріч, тихі запитання, але довго не можу вимовити слова, бо вся боротьба та доля України чогось так ясно стала перед очима і стискає горло.

Запитання ясні і відповіді прості. Немає таємности і всезнання влади. Немає далекогосяглих проектів і широких обіцянок.

Ми працюємо і ви працюйте. Працюйте там, де стоїте, і робить свою справу як найкраще. За кордоном не забувайте, як працює голодний і голий козак. Не чекайте директивів, майте свою думку, бо всі ми одної сім'ї діти. Які надії? Надії — це ми, як зробимо, т.з. і буде, а нація не загине.

Може почуєте сумні вісти, то не піддавайтеся. Нам ще тяжче, але не піддамося. Які маєте справи?

Справи були вирішені негайно і остаточно і, правду мовити, що при найдовшій розвазі не вдалося б вирішити їх краще.

За пару днів дійсно почувалися сумні вісти. Глухо говорилося на базарах і ще сумніше стало в урядах. 10 листопаду на базарі з'явилася велика, жовта, рукою писана афіша, яка вилічувала чорне діло Панейка і Петрушевича, а через місто стали їздити гармати часто з босими гарматчиками.

Слово — Петлюра стало частіше повторюватися всюди і єдине заспокоювало серед того розпачу, що охопив майже всіх.

Збираюся від'їздити (чи вдасться?) і шукаю інструкцій і наказів.

Перед дверима дому Директорії на Високій вулиці стоїть машина. Головний Отаман не приймає, бо зараз їде на фронт.

Виходить швидким і рішучим кроком і, побачивши мене, на хвилю спиняється.

— Що сказати там, за кордоном?

— Скажіть, що нічого не сталося. Як було, так і є. Як боролися, так і будемо. Скажіть, щоб працювали згідно своїй свідомості і сумлінню.

— А Ви? — виривається запитання.

Бере за руку і відводить трохи на бік.

— А я, — говорить з втомленою і доброю посмішкою, — я смертельно хочу спати, бо з-за цієї історії три ночі не спав. Сьогодні висплюся у вагоні, а завтра почну все спочатку.

Від цих слів позіяло такою незломною волею, що стало спокійно і ясно на душі. Дійсно, що втрачено, коли є воля боротися і почати спочатку всю складну будову, загрожену руйною?

Стиснув руку, і вже авто ледве маячить в ранній темноті осінніх сутінок, а слова все звучать в ухах і женуть до боротьби і упертости.

Нехай в темноті замерлого Кам'янця вже заворушилися якісь хижі постаті, нехай довкола непевна маса, серед якої чраплинки лицарів абсурду ледве тримають в замерзлих руках зброю, нехай за кожним рогом може чекати куля, або просто ніж запеклого ворога, але на душі ясно.

— «Працюйте кожний на своєму місці, а нація не загине.»

Пронесись, вітре, горою, низом
І шумно в дібровах подуй.
Може правнукам подаси мій спів,
А може ворогам звіщуй.

Так кінчається старосвітська баллада про козака Марушку, який впав при обороні Ладжикина від турок і в ній живе надія, що славні діла і через сотки літ будуть славою правників і пострахом ворогів.

Прийде і для України час, коли з її лиця зникнуть всякі сліди ворожої окупації і всякі Зінов'євські і Петровські навіки вилетять з української мови і народньої пам'яті. Тоді наступить той час, коли тимчасова українська столиця, місто Кам'янець на Поділлі, який стільки часу тримався духом Петлюри проти переважаючого ворога, стане містом Петлюри, як найдорожча пам'ятка могутнього зусилля непереможної ідеї, втіленої в імені Славного Народнього Вождя.

М. Є.

Нехай шаліють вороги!

«В боротьбі всі засоби дозволені». — Ось та мораль, якою керувалися й керуються по-нині числені та різнобарвні вороги українського національно-державного визволення.

І коли ми озирнемося назад, в недавнє минуле, то ми побачимо, що

ними уже використано все: від зброї — до свідомої клевети, від провокації — до підступного убивства на вулицях Парижу.

«Україна — це вигадка Німеччини» — так виглядав перший ярлик, яким «демократична» Москва намагалася прикрити український національний рух перед Європою взагалі, а перед Великою Антантою зокрема.

Згодом, на зміну йому прийшов другий не менш мудрий: «український національний рух вигадка (на цей раз уже не німців), а купки шовіністів-мазепинців».

Коли цієї «купки» не можна було ні шапками закидати, ні навіть знищити зброєю, то її було оголошено більшовиками, а весь український визвольний рух більшовицьким.

Далі нас називали «більшовиками другої ранги» і нарешті охрестили терміном «петлюрівців».

Терміном «петлюрівщина» малося на увазі звузити рядки українського визвольного руху, надавши йому характер персональної акції.

В цьому напрямкові дуже сумлінно попрацювала не тільки червона Москва, але й російські мілорди з еміграції.

В справі удушення українського сепаратизму між росіянами по обох боках добра і зла панує зворушуюча єдність.

Шлях до волі усипано не трояндами, а колючими тернами.

Не всі мають силу та мужність не то що пройти цим важким тернистим шляхом до кінця, а навіть ступити на нього...

Для цього недосить великої амбітності... Не допоможе тут найбільш патріотична словесність...

Тут потрібні: виразно окреслена мета, тверде і рішуче «хочу» цієї мети, творча воля й мужність жертвувати малим перед великим.

Потрібно мати ті прикмети, які дали право Симонові Петлюрі стати на чолі українських визвольних лав, які з імени його утворили символ непереможної волі українського народу до державної незалежності.

Для поневоленої України ім'я Симона Петлюри було промінем тієї надії, що віщує скоре визволення та гартує волю до спротиву, до рішучої боротьби.

Для кадру українських борців на еміграції постать Симона Петлюри була яскравим прикладом патріотичної відданості, витривалості, ініціативи і бадьорої певності.

Для Москви та її слухняних відпоручників на Україні ім'я Симона Петлюри було символом смертельної небезпеки, символом тієї стихійної активності, що кожної хвили може вибухнути вогнем народнім вульканом.

Чим ближчою та чим більшою була небезпека, тим завязтішою була ворожа лють.

Заворушилося комуністичне кодрло і зі шпальт комуністичної преси та з комуністичних трибун посипалися отруйні бризки.

Зашипіло й російське еміграційне болото і, намагаючися перекри-

чати тих і других, озвалися й українські жаби, що, прикриті порохом забуття, бундючно повиринали на тихій заводі чужих спокійних лук.

Раптом у Парижі пролунало сім коротких стрілів.

Симон Петлюра найбільш небезпечним був для червоної Москви.

Тому з першого-ж моменту для українців було ясно, що ці стріли скеровано нею.

Тепер, коли комуністичний табір виявив таку незвичайну активність що-до захисту його вбійника, а Москва так запопадливо та так гостинно розчинила двері свого раю його захисникам, для всіх ясно, хто та де сидять спільники фізичного убивці.

Смерть Симона Петлюри, по розрахункам авторів убивства, мусіла викликати на Україні зневір'я, відчай...

А крім того вона відкривала широке поле для розбиття українських сил шляхом взаємної боротьби маленьких людей з великими претензіями та з не меншими амбіціями...

І може-б це й сталося, коли-би жалоба українського народу не була такою широкою, такою глибокою, такою одностайною.

Розчаровано та з острахом відкрила свої очі Москва...

З подивом задивлялися чужинці на те, з якою гідністю українська нація встала на оборону своєї чести, як одностайно вона згуртувалася навколо своїх державних прапорів...

Це була стихійна маніфестація національної свідомості і масової політичної дозрілості.

«Коли-б ми знали, що смерть Симона Петлюри єсть для українців смертю їхнього національного героя, — говорили згодом поважні жидівські діячі, — ми певні, що зі сторінок жидівської преси не прозвучало-би жадного голосу в оборону Шварцбарда.»

На тлі цього твердження яскраво проступає велика наша провина перед світлою пам'яттю Великого Небїжчика.

Ми не вміли популяризувати своїх героїв...

Минув рік...

Над Україною ще з більш непереможною силою вітає дух Симона Петлюри, дух Великого Сина Великого Народу, що твердими й певними кроками, перемагаючи ворожу стихію, йде до цілковитої державної незалежності...

Нехай шаліють вороги,
Їм наших лав не розімкнути,
Ми розірвали ланцюги,
І знову нас уже не скути...

Дмитро Геродот.

Зіми наші і весни.

(Пам'яті С. Петлюри).

Ім'я Його! Таке грізне, могутнє, таке ясне, таке добре! Дороге таке!

Ніч чорна і грім і стогін над Київом. Тоді вперше соколом над селом воно пролетіло. Дні блискучі, холодне повітря і сонце злякане.

По вулицях коні осідлані й кров на ворожих шаблях. Туга, туга і сльози здушені...

.....
І знов дні блискучі і холодне повітря, і громи, і стогони! Громи наші! Дорогі наші! Сонце наше красне, радісне! Скоростріли жартовливі.

Ім'я Його з вітром південним летіло-линуло над горбдами, змерзлі хати обвівало, до грудей припадало.

Весело стріпувались сірі рукава свиток, а під чорними вусами блискали перли.

Ім'я Його бурею, громовицею промовляло з-за зімового обрію. Сніг такий густий падав, як у Київ увходили.

.....
Ой, одступали, ой, покинули...

А весна сміялася, не вірила, убірала землю до шлюбу. А вітри пустуючи за ім'я Його билися, — кому нести.

Гей, та й люде не вірили.

Заголубіли ліси сон-травою, виходили люде з церков із страсними свічками.

А ранку одного попливли вулицями, і грізні, суворі мали обличчя. Твердими руками ніжно рушниці стискали.

На Київ ішли.

Що вирости по лісі жовті могилки і сон-травою одцвілися. А над ними ім'я Його зозулею голосило...

.....
І знов прийшли. У червоних жупанах, у шличках козацьких. На день єдиний...

Сірі дві хмари зішлися, одна одну блискавицями розбивали. А ми... весни чекали.

І прийшла вона з вітрами свавільними і з ім'ям Його крилатим.

Ой, та самому Йому крила скуто.

Відступало наше славне військо...

.....
Вечори літні, стомлені, ночі сині, зоряні і постріли у лісах по-встанчі.

Дні спрагнені й села спалені...

Ой, ждали, ждали. І «як хліб пожнуть» і «як сніг зійде».

І стерня сіріла, і трава зеленіла — не приходили...
Ой, та деж вони?! Ой, та як же ж це? Ой, та дочи ж це?
І плачали, ім'я Його вимовляючи...

А. Б.

« Справу має рішати меч ».

Сьогоднішні дні можна було б відмітити ґрунтовними змінами в настроях пануючих держав Європи, які скрісталізуються і в зв'язку з останніми світовими подіями помітно відбиваються на відносинах і політичному взаємотяготінню. Намічаються нові комбінації, вістря котрих головним чином звернено на схід і в першу чергу проти червоної Москви. Такий стан річей цілком логично висовує перед європейськими політиками і українську проблему. Преса всіх великих держав Європи трактує українське питання і все частіше роздаються голоси про необхідність підтримки українських змагань. Проблема української державности стала на порядок денний і не далекий той час коли «нова держава повстане над Дніпром.»

Ми зараз стоїмо перед фактом здійснення наших домагань і залишається лише відкритим питання часу і нашої готовності бути гідними великого моменту. Звичайно передбачати форму здійснення наших бажань, говорити про те, як це буде, — неможливо. Питання надзвичайно складне і різностороннє і очевидно залежатиме від цілого комплексу тих подій і причин, які назріють на той час в цілому світі.

Але тепер уже можна напевно сконстатувати лише одно, що як би сприятливо не склалися для нас міжнародні обставини, остаточно справу нашого визволення, або закріплення його «має рішати меч.» Ці слова одного з визначніших наших політиків цілком зрозумілі, не дивлячись на ідеї паціфізму, якими перейняте все повоєнне життя Європи. І як це не дивно, а власне ідеї паціфізму — поборення мілітаризму і привели до небувалого мілітаризму. «Хочеш миру, — готуйся до війни.» Дійсно, ніколи ще так інтенсивно не провадили цієї ідеї в життя, як зараз. І в той час коли народи цілого світу, схоронюючи зовнішній декорум чемности, посилають своїх представників на найрізномродніші конференції по питанням розброєння, зменшення озброєння, максимуму допустимости озброєння і т. д., у себе дома з гарячковою поспішністю виробляють і затверджують секретні програми по організації армій і їх озброєнню, котрі навіть далеко виходять по-за норми можливого і необхідного. Всі напружено працюють над використанням колосального досвіду великої війни. Ніколи ще книжковий ринок Європи не затоплювався такою кількістю військової літератури, як зараз. Ніколи за такий короткий час не видавалося стільки інструкцій, постановлень и тимчасових статутів, Зауважте, «тимчасових», бо життя йде вперед і розум людський не знає відпочинку і дає все нові

й нові засоби для знищення самого жорстокого і хитрого звіря — людини.

Поспішають всі, поспішають, щоб не спізнитись витягти з досвіду Великої Війни все необхідне і як найшвидче перевести в життя і в практичну підготовку своїх армій, аби не залишитись відсталими і не готовими, подібно тому як це трапилось зо всіма перед світовою бійною.

Так працює весь світ. Так гарячково збільшують свою військову силу і наші вороги. І даремно гадати, що наші зусилля вирвати з-під їх влади батьківщину викличуть у них побажливу посмішку.

Не приязною усмішкою зустрічали вони нас в минулому і не нею ж будуть зустрічати в майбутньому, а громом гармат, отруйними газами і стіною куль. Отже нам прийдеться відповідати тим самим.

Чи ж готові ми до цього?

На прямо поставлене питання ми з жалем мусимо відповісти тільки: «ні»!

Немає жадного сумніву в готовності кожного з нас віддати все і навіть життя для здобуття або захисту батьківщини. Кожен свідомий свого обов'язку, і його дух і воля загартовані. Але цього мало: психічної і волевої готовності ще не досить, аби в збройній боротьбі вийти переможцями, — для цього ще потрібні, — по-за матеріальними засобами, — три фактори: знання, знання і знання. А цього як раз у нас бракує.

Поставлена в ненормальні умовини еміграційного життя, змушена віддавати більшість свого часу і зусиль на здобуття шматка хліба, військова еміграція, відійшла від прямого свого призначення, — як кадра української армії. Життя нас заставило збочити, піти не по тому шляхові, яким ми мусіли йти, і це відбилось на нашій вмілості і на наших знаннях.

Більшість нашого старшинства й козацтва, в найкращому випадкові, залишились з методами провадження збройної боротьби, які примінювались в нашу визвольну війну, або під час Великої на російському фронті, які і в той час були відсталими, що до методів провадження бою. Тіж колосальні здобутки військової думки, що їх витворено в повійськовий час і що вони базуються на досвіді світової війни, взятій у всіх її найрізномородніших проявах, нам не відомі.

Якої б зараз ділянки військової вмілості ми не торкнулись, скрізь знайдемо радикальні зміни. Крім того в життя увійшли цілком нові фактори боротьби, участь котрих в бою ґрунтовно змінює принципи провадження бою. Все це нове, невідоме, але так необхідне для нашого діла, мусить бути засвоєне нами, аби потім своє уміння з успіхом протиставити умінню ворога.

Поставлена ціль вимагає не аби-якого напруження, тим більше, що нам потрібно не лише самим знати, а й уміти навчити незнаючих. І тому наше знання не може бути поверховим, а повинно бути настільки ґрунтовним і охоплювати кожне питання так широко, щоб потім, можна було його в найкоротший час, передати другим. Ці другі здебільшого не будуть нас знати і заїмпонувати їм ми можемо тільки нашим знанням.

Завдання велике і при сучасних умовах нашого життя для окремої людини майже не можливе. Обмеженність засобів кожного не дасть йому можливості зібрати потрібні матеріяли, придбати необхідну літературу. Кількість і різнородність кінцевих знань вимагає тої кількості часу, якої кожен з нас, зайнятий працею, не може відірвати у себе. Тому залишається примінити єдиний і давно вже випробований засіб — об'єднання в гуртки, творення товариств.

Таке скупчення людей з певно поставленою метою, по перше, збільшує матеріяльні засоби і, головне, дає можливість примінити принцип розподілу праці. Одне питання, одна галузь тої чи іншої ділянки військової вмілости може бути досконально вивчена однією особою з порівнюючи невеликою затратою енергії, а потім в ясній конкретній формі передана для вжитку сочленам свого гуртка. Це на нашу думку єдине, що при сучасних умовах, нам може стати в допомозі. І чим більші об'єднання, тим ширші можливості зробити те, чоґо вимагає від нас наш обов'язок, щоб бути готовими в «час девятий», а що він не за горами, ми в те свято віримо.

Отже хто сьогодні ще зберіг віру в кінцевість нашої перемоги, для кого сіра буденщина сучасности ще не заступила тих ідеалів, за які, в весну нашого відродження, ми віддавали все без вагання, той найде в собі силу хотіння і волю здійснити це хотіння.

М. Г.

3 міжнароднього життя.

Трус в Лондонськїм «Аркосі». — Совітська протестна нота. — Врaжіння в Женеві.

Аркос — це скорочена назва большевицького наче б то торговельного товариства, закладеного з метою фінансувати анґло-совітські комерційні зносина. Помешкання Аркоса знаходяться в центрі Лондона, — в Сіті, близько Анґлійського Банку. Товариство займало для своїх потреб цілий великий будинок у п'ять поверхів; різнороду службовців було там по-над 900 люда.

Давно вже запідозріння анґлійської поліції висіло над Аркосом. Здавалася цілком невідповідною велика кількість людей, що в ньому служили тим, порівнюючи невеликим операціям, які велися за посередництвом товариства. Близькі спостережіння виявили, що справді Аркос займався менше — торговлею, а більше — різнороду комуністичними справами: агітацією, пересилкою таємного листування, транспортом грошей та субсидій, проводом над агентами і нарешті, шпіонажем. Усі ці операції Аркос провадив все ширше та ширше і тим вільніше, що в тому самому помешканні, — в такій спосіб, що його не можна було розмежувати, — знаходились і канцелярії торгпредства ССРСР, а торгпред користувався персонально чимсь подібним до екстериторіяльности, бо жив на дипломатичний пас.

Довго терпіла анґлійська поліція «торговельну» чинність Аркоса, але нарешті в середу 11 травня одна з урядових інституцій (газети говорять про морське міністерство) зауважила, що у неї викрадено надзвичайно важливі секретні документи (німецька преса говорить про анґло-французький оперативний план на випадок, коли б Германія не виконувала перейнятих

нею обов'язків). Поліційне слідство виявило, що документи знаходяться в помешканню Аркоса в руках одного з совітських урядовців. Тоді тільки міністр внутрішніх справ, діставши наперед згоду міністра-прем'єра, міністра військового та міністра закордонних справ, звелів поліції просити в суд і дозволу на трус. Дозвол було дано на помешкання Аркоса та на помешкання совітського торгпредства. Трус п'ятиповерхового будинку розпочався в 4 год. по обіді 12 травня і, а скінчився о 12 годині вночі 15 травня. Із будинку Аркоса відвезено було автомобілями біля 200.000 документів, шифрованих і не шифрованих, вагою біля 200 пудів. Крім того вивезено звідти знайдену там зброю та велику суму грошей в англійських банкових білетах, які передано на експертизу, бо виник сумнів, чи не підроблені вони большевиками.

Того важливого документу, що його крадіж спричинилася до тусу, в Аркосі не знайдено. Times поясняє, це тим, що його було спалено. Бо, ввійшовши до будинку, поліція не могла відразу встановити свій контроль в усіх покоях п'яти поверхів. Займаючи по черзі одну хату за другою, поліція підійшла до одного покою, двері якого не мали ручки назовні і могли бути відчинені лише з середини. Наказу поліції відчинити двері не було послухано, а коли двері було висажено, то в хаті побачили одного з урядовців Аркоса, що палив в грубі документи. Те, що він не встиг спалити, у нього було вирвано з рук, і це були самі важливі документи, які було знайдено. Але те, що згоріло відтворити вже не можна було. Times гадає, що основного документа, украденого на передодні, цей урядовець встиг спалити. Однак і того, що не спалено ним, буде цілком досить, аби виправдати зроблений в Аркосі трус, бо захоплені документи знаходяться в зв'язку з тим незнайденим — спаленим.

У большевицькому посольстві в Лондоні цей факт зробив вражіння бомби. Chargé d'affaires Розенгольц кинувся протестувати до міністерства закордонних справ. Але там марно шукав він міністра чи когось іншого, кому б міг поскаржитись. З роспуки побіг він до парламенту просити поради у соціалістичних депутатів, що йому робити. Цей зворот зробив в Англії найприкріше вражіння, бо такий спосіб порушує всі дипломатичні традиції. Що сказали тов. Розенгольцеві соціалісти, не відомо, але міністра він побачив лише другого дня, коли й віддав свою ноту протесту. Як повідомляє Manchester Guardian, У. Чемберлен одповів совітському полпредові, що говорити власне нема про що, бо трус зроблено цілком легально, а дозвіл здобуто на підставі закону про шпionство. Тому на саму ноту британське міністерство закордонних справ одповіді й не дає, а лише стверджує, що дістало її.

Через кілька днів після Розенгольца запротестував в Москві і совітський віце-міністр закордонних справ, зробивши це перед британським тимчасовим заступником Петерсом. Протестна нота ССРСР по формі груба й нахабна, але по суті така сама нікчемна й мізерна, як і та, що її послав ССРСР китайському урядові після пекинського тусу. Вся вона властиво зводиться до запитання, яке совітська дипломатія ставить англійському урядові, а саме: чи хоче британська влада, щоб совітсько-англійські зносини утримувались надалі і ровивались, чи вона того не хоче. Звичайно, при тому совітська нота виставляє ССРСР, як невинного агнца, що пеклується лише за спокій та мир між людьми та державами, а англійський уряд, як постійного і свідомого злочинця, що тільки й мріє, аби сваритись та воювати.

Що одповідь британська влада, поки-що не знати. Можливо, що безпосереднє совітам вона й не дасть жадної відповіді. Але скісно вона вже дала своїм громадянам знати, що вона про все це думає. Як повідомляє преса, англійське міністерство закордонних справ запропонувало всім британським громадянам утриматись од того, щоб їхати на далекий азійський схід із Європи, чи звідти до Європи, через Сибір та ССРСР. Явна річ, що англійський уряд не хоче большевикам дати можливість набрати собі «закладників» із британських випадкових подорожніх.

Відомо також бідше-менше, як поставиться до цієї справи англій-

ська опінія. Преса у великій своїй більшості з утіхою констатувала факт трусу в Аркосі, а фінансові кола, що на передодні трусу обіцяли були большевикам одчинити на торговельні цілі значний кредит у кільки мільйонів фінтів, дізнавшись про трус, обіцянку свою взяли назад. Лише Labour Party до певної міри стала в оборону совітів: орган її рішуче негативно поставився до трусу в Аркосі, а лідер Гендерсон, що заступає Макдональда, вніс до парламенту запитання в цій справі.

Запитання це в близькім часі буде предметом парламентської дискусії. З приводу цієї дискусії англійські газети попереджують своїх читачів, що чекати якоїсь сенсації від урядових заяв не слід. Знайдені документи дуже важливі, але вони такого порядку, що їх змісту, мабуть, не можна буде опублікувати. Бо не може уряд публікувати зараз матеріяли, в яких говориться про характер та розміри большевицької праці в Англії та в інших державах; не може він зараз і назвати осіб, звязаних з комуністичною чинністю. Усі ці матеріяли служитимуть урядові для його боротьби з большевицькими ворогами, а це було б затруднено, коли б вони були опубліковані.

Звіска про трус в Аркосі зробила сильне вражіння в Женеві серед делегатів економічної конференції. Совітські представники виставляють справу в такий спосіб, наче б то британська влада зробила це для того, аби перешкодити економічним пересправам, що так добре ніби то налагоджувались між совітами та й американською та іншою делегаціями в Женеві. Цим заявам, як здається, ніхто з членів конференції не вірить. Навпаки всі вони майже як один, підкреслюють, що з большевиками таки справді не можливі які будь комерційні правильні стосунки, бо совіти під виглядом торгівлі завше переводять агітаційну роботу, що їм наказує московський Комітерн. Де-хто з членів конференції недвозначно навіть натякав на те, що тепер чи не настала вже пора і для інших держав піти слідом лондонського методу боротьби з СССР та наподобити його, як наподобили англійці метод пекинський.

Позиція представників СССР на конференції і без того не дуже то втішна для червоної Москви, як переказують із Женеви, остаточно захитана; з ними тепер мало хто пробує говорити в спосіб скільки будь поважний.

O b s e r v a t o r .

Лист із Києва.

Ви писали про те, що за кордоном еміграція російська та українська улаштує зібрання, присвячені 10-й річниці революції. У нас тут лютевева дата відзначається дуже просто і трактується звичайно, як інтродукція — вступ до жовтня. Крім неробочого дня і спогадів у пресі і на зборах робітників, службовців і т. д. — нічого більше.

Що найважніше, на мою думку, придбали маси — це свідомість, якої десять років не було навіть у зародку. Маси в цілому, особливо ж селянство, як більше затуркане й темне, далеко, далеко пішли наперед. На жаль, я не можу дати об'єктивної оцінки за десять років, бо на початку революції був ще зовсім молодий і не міг до всього ставитися цілком свідомо. Але помічаю, що ми, наша політична й національна свідомість росте, як на дріжджах.

Що до посування справи соціалізму в спілці радянських республік, то тут я додержуюсь свого погляду, який не сходиться ні з офіційним поглядом компартії, ні з поглядами опозиції. Чи є можливість будувати соціалізм в умовах однієї країни? Це власне, альфа і омега супереччі в

компартії. По моїому, тут немає різниці з питанням будування соціалізму в одній волості або селі. Більшість компартії зазначає, що передумови створення соціалізму є різних категорій — як наприклад форма влади, рівень політичної свідомості мас і т. д. Вони навіть люблять повторювати відому фразу, що політична влада компартії вже сама по собі є творчим чинником економічним. Але на перевірку, і все це теоретизування полетить шкереберть. Економіка не піддається диктаторським наказам і йде своїм шляхом. Тому то жорстока дійсність глузує з усіх широких планів наших сучасних Арачєєвих. З одного боку всякі Волхострої та проекти станції на Дніпрі, безліч статей та заміток про індустріалізацію, а з другого — скорочення виробництва, голод на товари, скорочення штатів установ і їх ліквідація, а тим самим збільшення «резерву безробітних». Далі йдуть три сосни, між якими блукає зовнішня торгівля, — через недостачу заготовленої рентабельної сировини і збіжжя, через небажання витратити валюту, обмеження ввозу, а без цього не можлива ніяка індустріалізація в такій країні, яка не виробляє машин або, як у нас пишуть, «засобів виробництва».

Ви цікавитеся положенням жіноцтва в радянських республіках. Положення ніби упривілейоване, але глянеш з боку, — бере жаль і огида. Зайшов ти приміром до дівчини мимоходом чи то по справі, чи чаю випити, і може вперше й в останнє її бачиш, а вонадесь надигає собі дитину і от, прошу, маси: «плати аліменти» — приблизно одну третину щомісячного заробітку і не пускай пари з уст, бо коли жінка каже, то значить був гріх. Звичайно, я трохи фарби згустив, але тільки трохи.

Організація жіноцтва взагалі з боку жінвідділів партійних комітетів дає не такі вже великі наслідки, бо жінку-міщанку будь вона дружиною найширшого комунара, дуже трудно перевиховувати. Ти їй хоч кіл на голові стружи, а вона своєї. Також жіночі відділи не можуть вплинути на зменшення проституції, а вона у нас дуже поширена звісно, головню з причин матеріальних: молодь не забезпечена матеріально, не може женитися, родини не має, а від цього хвороби в застрашаних розмірах. В звязку з поширенням проституції та полових недуг виникають усякі проєкти, яким би способом боротися з цим нещастям молодого покоління. Цю справу обговорюють і партійні, комуністичні організації, а то чуються й голоси публіки. Папр., якийсь громадянин Скачко, здається з Донщини, подав свій проєкт боротьби з проституцією. Він пропонує завести радянські «доми терпимости», які були колись за царського режиму, тільки під назвою «домів фізичного задоволення», і тоді, каже, не буде ні хвороб (бо що дня мешканок тих домів буде оглядати лікар), не треба буде платити аліментів, бо весь «приплід» буде виховувати держава, а потім сама держава матиме ще й прибуток од цих «домів фізичного задоволення», як що їх з'організувати «по хазяйськи». Навіть наших Колонтаєвців занудило від проєкту таких «фаланстерів», але на тому не кінець. Оце цими днями до редакції харківських «Вістей» прийшов лист од невідомого чоловіка, який розвиває подібний же план, причім патетично вигукує, що завести «доми», повинна радянська влада, бо вже й так, мовляв, половина молоді нездужає на пранці, а друга половина служити Оганові. Правда, обидва автори проєктів про «веселі дома» забули зазначити, чи схотять жінки йти в такі дома, хоч би в них було й «самопорядкування» і т. и. Але характерно для такого способу думання, який мають радянські обивателі: все, мовляв, залежить од влади, прикаже, ухвалить компартія резолюцію, — і на радість «молоді» виростуть «доми фізичного задоволення», як гриби в лісі.

Звичайно, характеристика, яку дає анонім сучасній нашій молоді не відповідає дійсності. Звісно, є чимало фактів від'ємних і чимало морально занепаганих, але є й чиста своїм ідеалізмом молодь, від якої відскакує брудна тварина проповідь усяких Поліщуків та Колонтайков. Ця молодь вчиться, працює, допитується у других і в себе, — «хто ми, що ми, чийх батьків, ким, за що закуті», і як уміє, знаходить відповідь. Ця молодь політично, а значить і національно свідомі. Цю молодь придержає

владі арештовують за «шовінізм» і висилають. Не так давно були арешти в Катеринославі (Дніпропетровськ). Я думаю, що потурання з боку влади всяким тваринним ухилам певної частини молоді, пояснюється в значній мірі острахом перед молоддю, яка гостро відчуває несправедливість, і взявшись за політику, може накоїти багато неприємностей комуністам. А коли молодь буде займатися парубочькими справами, ганяється за «клубничкою», тим спокійніше почуватиме себе компартія. Багато гріхів числиться за компартією, але найтяжчі — це свідоме розбещування десятків тисяч молодих людей, які послушали вже пророків «визволення тіла» і фактично стали рабами своїх інстинктів, та й саме свос здоровля понижали.

Ви хочете знати про політичні групи. Вони між українцями не перевелися, хоч на вні себе, з відомих причин, виявити не можуть активно, хіба лише проклямаціями (передруковується часто закордонна література). Що найбільш характерно для сучасних настроїв, це ворожість до російського панування, яке б воно не було. Що до гетьманців, про яких питаєте, то таких у нас не зустрінете, бо ж Скоропадський за федерацію з Москвою. А у нас настрій, як у тій приказці: «від москаля поли вривай, а тікай».

Дякую за переклад Рорбахової статті (по німецькому ми добре не втнемо, бо взагалі нас учать дивитися в Європу через петербургське підсліпувате віконце). В основному Рорбах має рацію. Україна хоче бути самостійною, і свого доб'ється, коли тільки настануть сприятливі обставини. Я вже повідомляв в попередньому листі, що свого часу у Харькові група українців намагалася «опозиціонувати» проти існуючого погляду на справу національної політики в УСРР у відношенні до основної народности і що до стосунків навіть порядку економічного між Україною та Московщиною. Дискусія з головоляпом Ларінім вам мабуть відома з газет, але, на жаль, його лінія перемогла і тим самим прихильники іншої думки, як Шумський, Хвильовий і інші опинилися за бортом. Це й було причиною відомих змін у раді народніх комісарів. На поверхню вплив землячок Затонський. Він колись був лаборантом в Київськiм політехнікумі, а тепер пишуть, що трохи не професором. Був він свого часу комісаром освіти до Гринька, а потім перейшов інші високі посади в партійних апаратах. Хоч він і полемізував з Ларінім, але сам він по суті ларіновець і москвофіл. З Хвильовим історія дуже проста: викинули з редакції «Червоного Шляху», примусили написати «покаянну» в своїх попередніх писаннях, одно слово заставили пилювати собі в обличчя тай годі, бо дисципліна — основа нашого буття.

Коли я був недавно в Одесі, то в одеських «Вечерних Известиях» було вміщено цікаву статтю про такий казус: обсерваторія просила «збудувати баню, потрібну для її роботи». Ця справа тяглася кілька місяців, бо «з'українізована на 100 відсотків» (статистично) установа, якій це належало робити, вирішила, що остільки в обсерваторії всього шість чоловік співробітників, «бані будувати не треба», — «нехай їздять купатися до міста». Аж після довгої переписки та натиску з боку округляного вишкочному ця «українізована» установа нарешті зрозуміла, що то за баня потрібна обсерваторії. Цього добра трапляється на кожному кроці. Я не бачив ще ні одної афіші всеукраїнського фото-кіно-управління (ВУФКУ), де б не було помилок, зід яких з душі верне. А ці афіші друкують для всієї України разом кілька тисяч примірників. Написи на фільмах також з'українізовано, як і вивіски на установах, штампи і печатки, але без помилок ані кроку. Я не заздрю бідному урядовцеві, що не polens, а volens українізується і хоче вдосконалюватися під час відпочинку, зупиняючи свої очі на вивісках, наказах, плакатах та написах на кіно-фільмах, бо його теоретичні знання, які він визубрив у Ізюмова чи іншій граматичці, зустрінє тут на кожному кроці спростування.

У нас все ж тим чи іншим способом закордонна література попадається. Оце недавно я перечитував «Націоналізм» Донцова. Книжка сильна в своїй першій критичній частині і досить поверхова в другій — констук-

тивній. Але що важно і, на мою думку, правильно зазначено це намічена перспектива московсько-українських відносин: не федерація, не «з'єдинені держави сходу Європу», а незалежність України. Неприємно вражає вплив фашистської фразеології. Нам тут так увірився большевицький фашизм, вічне оглядання на всі боки, що ми ніяк не хочемо диктатури, хоч би й найпатріотичніших елементів. Хочемо всі дихати вільними грудьми, бути громадянами, а не безсловесним стадом, яким лише командує ком-чи націонал-ієрархи. Але перспектива у Донцова — реальна. Перспектива, на мою думку, це для нас річ основна. Мріяю місце в минулому, в літературі, може, в спогадах, але в справі політичній — мріяю і сентиментам немає місця. Треба мати перспективу і не губити її ніколи, а держуватися певного шляху і йти до мети — самостійності.

В січні був я в Москві. Людей у Москві сила силена. Всі їдуть у Москву, як у Мекку. Буржуазія (велика) вся майже в Москві скупчена. Але через те, що серед цієї буржуазії значний процент складають жиди, то в Москві досить поширеній «революційний» і «пролетарський» антисемітизм. Рух у Москві дуже великий. В день і вночі на вулицях повно народу. Повно в кафе та ресторанах. Гроші, як солома. За гроші все продається і купується. Спекуляція, ажіотаж, шахрайство, «Диктатура пролетаріату». Почувається лише в забороні фокстроту, окрім як на сцені. Наукове життя краще розвивається в Петербурзі ніж в Москві. Петербург і Київ — це городи глибокої розумової праці учених. Що-до заборони «буржуазних танців», то їх заборонено лише в «публічних місцях», а на домашніх вечірках танцюю, скільки ноги дозволять.

Перебуваючи в Одесі, я ходив до театру і чув спів Собінова відомого тенора в опері, до речі, українізованій. Собінову тепер 62 роки, але співає він дуже добре, а що-до вимови арії Ленського по українському, то він «дасть фор» такому українцеві, як Любченко, що співав колись у Києві, а тепер в Одесі (Онегін). Російська одеська драма виставляє всяку погань. Українська драма має досить гарний склад артистів і чималий репертуар. Цікаво, що має ця драма великий успіх у одеситів і з боку матеріального стоїть краще за всі драматичні українські театри. Юра в Києві, а Курбас у Харькові в той самий час «горять».

З. К.

8 квітня 1927 р.

Лист із Праги.

Сучасне становище на Україні — на таку тему був доклад д-ра П. Феденка в Укр. Респ.-Демократ. Клубі 29-го цього квітня. Тема оскільки цікава, що, не зважаючи на гарячий час складання іспитів, наше студентство зійшлося послухати докладчика в досить значній кількості. І слухачі не помилилися, бо доклад як по змісту, так і по формі був дуже цікавий.

Що уявляє собою Україна після мало не 8 років панування большевиків? — намалювати цю картину для докладчика було справою нелегкою, бо офіційні большевицькі часописи правди не говорять, а з самовидцями життя на Україні зустрічатися мало доводиться. Більш за все матеріялу для з'ясування життя на Україні дають хіба листи з України.

Коли большевики йшли на Україну, то пояснювали це тим, що Україна може бути мостом для світової революції, яка з України перекинеться на Угорщину, Рейн і т. д. Але разом з тим Ленін писав Шліхтеру, тоді совітському міністрові, щоб прислав 50 мільйонів пудів хліба, бо інакше там з голоду пропадуть. Отже, справа світової революції провалилася, але справа хлібна, головна причина навали на Україну, була визискана большевиками вповні. Ця большевицька навала дала Україні голод, венеричні хвороби (поширені по де-яких місцях серед 60 відсот. людности), моральне пригноблення, знищення всяких свобод. Москва гне під свій

чобіт і економіку, і культуру, і політику України. Комуністичні ідеї цілковито скраховали на Україні, і більшовики залишаються там лише з бажання панувати над нею для визискування. Дальше перебування більшовиків на Україні загрожує великими небезпеками. По-перше, розвиток продукційних сил на Україні цілком припинився, і Україна що-далі, то все більше відстає від Європи і Америки, де за цей час багато нового заведено: там нові системи праці, там удосконалення нових машин, поширення системи психотехніки. А на Україні і вугільна, цукрова, металургійна промисловість — все в великому занепаді. Само хлібство не тільки не поступає наперед, а підпадає через брак приладдя. Україна зараз в стані перетворення в колоїю, вона перенаселена, бо сили її населення не використані, їм нема куди, через занепад промисловости, приложити своїх рук. Народні маси пригнічені і експлуатуються на користь диктатури комуністичної партії. Українське село пре до міста через безробіття в той час, як природні багатства України не розроблюються. Кредит на Україні цілковито зруйновано і хоч швидко-повичьсьві світські каси платять 8 відсотк., але через кедові ці мас до совлади і через зuboження населення кредитові установи не можуть зібрати вільного капіталу. За дс жавлі позички совлада платять 17-18 відсот., але ці колосальні відсотки також не дають совладі капіталів. В результаті — культурний занепад, неграмотність збільшується і обіцянки більшовиків швидко ліквідувати неграмотність являються порожніми словами. В результаті також гнібок і широке незадоволення мас: про владу кажуть, що вона шкідливу з маслення дере, проти неї робляться одкриті і овсталія, утворюються тємні товариства, сепаратистичний рух посилюється.

Деякі про українізацію видаються з глуму, щоб психіювати серед мас свої ідеї, щоб показати назовні свою дбайливість про наслідки, але оскільки ця українізація поверхова, про людське око лише, свідчать такі факти, як запитання на з'їздах, чому вища совлада не балакає по україні сьни.

Московський гніт тяжить навіть над красним письменством, яке цілком віддає на ласку політбюро з Затонським на чолі. Через це і в літературі цілковитий занепад; свого вога і чоого сказати не сміє, в літ пакує песимізм, вога в стані декадансу. В літературі худота, тма і е захоплене, автори не вкладають в неї свого почуття, бо повинні писати по вказівкам кружочної влади. Свіжости її бадьорости не стрінути в літературі і, бо нема в її і глі і х шляхів, нема мети. В житті панує терор, який злякує, пригнічує, і бивє жаввий дух і служать лише для паування більшовицької влади. В поезії глибокий песимізм, безвідрадість, радісї надії викликає лише думка про швидку сміть, життя зветься тільки лялькою дитячою. Така й песимізм породжує «огарочничество», культ еротичх переживань. Вільну творчість і бито і лише в публіцистиці по вказівкам і з глуму Затонського ще є бадьорість.

Але все те лихо, що пригнали більшовики з собою на Україну, має разом з негативними і позитивні наслідки: усвідомлення мас йде і наперед. Йде таким швидким темпом, якого ніколи не можна було б слідувати при нормальному, не більшовицькому устрою країни. Бо отьба проти більшовиків, проти економічного визискування мас об'єднує селянство. Село вже не приймає тих товарів, що йому дає влада, вже пририві «жери, що дають» не пакує як раіш, вже селяне ви боюють собі право фіксувати ціни. Але через стішній терор політчного об'єднання мас нема в і обов'язком еміґрації в сучасні і мент являється допомога українському населенню в викрісталізації і змогнх мас, щоб при повсталі проти совітської влади України була б організована сю еже в партії.

З приводу цього докладу першим промовляв проф. О. Лотський, який зауважив, що докладчик, маючи в розпорядженні лише уривки відомості про життя на Україні, склав нам, як артист мозаїку, мистецьку картку у того життя.

Проф. М. Славинський зауважив, що коли б Україна прийняла більшовизм, а не відкинула його цілковито, то більшовицькі коні грали б

уже й на брुках Угорщини, й на Рейні. Таким чином Україна врятувала Європу від большевизму. Для себе Україна від большевиків придбала ненависть до чужого панування і прагнення до самостійности, до своєї рідної влади. Дальша доля України не залежить ніпід нас самих, бо боротьба не єсть тепер справою лише тих, хто бореться, але в більшій мірі і тих, хто зацікавлений в тій чи иншій перемозі. Тепер Европа починає вже розуміти большевизм, і вже починає поширюватися думка, що большевизм — це не переконання, а злочин, що совлада — це банда злочинців. Отже, большевики нині мусять з свого понереднього стану офенанси переходити до дефензиви. І навіть Німеччина, що найбільше підтримувала большевиків, тепер каже, що Рапальський договір — це найдани. А «Темпс» каже, що для полагодження питання на Сході треба балакати в українцями, бо більше там нема з ким балакати.

В останньому слові докладчик д-р Феденко зупинився над існуючою думкою, що большевизм може скінчитися приходом нового Наполеона. Але такі перспективи, на його думку, нам не загрожують, бо селянство большевиків ненавидить і ніколи їх не підтримуватиме, а Наполеон міг з'явитися лише як влада прогресивна, що принесла з собою щось нове (Юдекс Наполеона) і що спіралася на селянство. Що ж до з'явлення монарха в Росії, то це річ не виключена, бо російська еміграція, що має в своїому складі до 85 відсот. монархистів, прямує до такого ріння.

З. М.

10-та річниця Української Армії.

(З життя громади в Парижі).

Збори в суботу 21-го травня було присвячено Об'єднаною Громадою 10-ій річниці утворення української армії: З рефератами виступили пан О. Удовиченко і член бувшого Генерального Військового Комітету п. М. Шумицький.

Ген. Удовиченко свій доклад: «Перша боротьба за Київ» присвятив тим, що перші віддали своє життя в боротьбі за визволення України.

В своїому докладі, — почав ген. Удовиченко, — я хочу пригадати шановним слухачам одну із сторінок військової української історії, а саме: як повстали перші частини української армії — гайдамаки та січові стрільці.

З'ясувавши політичну та військову ситуацію в листопаді 1917 року, докладчик робить висновок, що московський уряд, стягуючи військові сили в двох групах — в Гомелі та Брянську, ясно підготовляв наступ на Україну. Загрози цього наступу та його наслідків не доцінювали в той час ті, кому належало про це думати. Так саме і громадянство перебувало в солодкому настрої, безпечно ходило, заглавши руки в кишені та показувало дулю кожному москалеві. Увага всіх була звернена на вирішення соціяльних проблем, а наші політики забули про те, що мало оголосити Україну незалежною, а треба ту незалежність оборонити й удержати. Українські військові частини, росташовані в Києві, не спроможні були дати опір. Де-які з них були з ухилом до большевизму. Таким чином, московська армія під командуванням Муравьова сунулася на Україну, не зустрічаючи належної одсічі. Головний опір московське військ зустрічало з боку українського населення, яке, озброївшись, організувалось у повстанські відділи і вело боротьбу на власну відповідальність. Український народ став збройно проти московської навали й боротьба ця прийняла характер народній. Тому неправдиві і ті твердження москалів ріжних воєнорів, що боротьбу вела ніби тільки купка людей, яка не мала співчуття в народі. Правда, українська влада зрозуміла небезпеку, яка йі і цілій Україні

загрожувала, але вже не було відповідного часу, щоб попередню байдужість виправити. В цей момент, — з **нависом** підкреслює докладчик, — один чоловік не загубив здорового розуму, і продовжував шукати шляхів вийти з цього тяжкого положення, — це був Симон Петлюра. В маленькому готелі на Фундукаївській вулиці, в оточенні старшин Генерального штабу, він довго наради на ці теми, провадив пряму над організацією українського війська. Тут же виникла думка розпочати формування частин — гайдамацьких та січових стрільців. Що це за люде були гайдамаки? Тут були й прості селяне й українська інтелігенція, яких о іно об'єднувало — йти на захист батьківщини. В цьому місці ген. Удовиченко майстерно передає сторінку з життя гайдаманів, окремі епізоди та дуже докладно оповідає про похід гайдамаків під Бахмач і потім, як вони повернулися до Києва та зліквідували большевицьке повстання. Яскраво, змальована ним картина бою під арсеналом.

Пройняті наскрізь щирістю оповідання учасника цих боїв ген. Удовиченка перепітались иноді з спостереженнями гумористичного характеру. Характерний момент. Під час боротьби під арсеналом, ксли навколо — одно печю, ним було помічено, що одна гармата своїм дуном ледві чи не торкається землі. На його запитання, що з гарматою, гайдамаки з розчарованими обличчями відповідають: «Та пане отамане, не можемо попасти в цих зрадників — Кочубея та Іскру.»

Бій під арсеналом — це один з яскравих епізодів україно-московської війни. Довго її уперто тримались большевики в арсеналі. Але гайдамаки й січові стрільці перемогли — арсенал упав о 5 години рано. Зліквідувавши цю большевицьку фортецю, гайдамаки й січові стрільці під спів «Ще не вмерла Україна» рушили до центру міста. Увесь час з нами був, — каже генерал, — і С. Петлюра.

На цьому ген. Удовиченко закінчує свій дуже інтересний доклад. Оповідати ген. Удовиченку уміє, с про що й у нього розказати та й є багато, щоб залишити у спадщину молодшим поколінням.

Другим референтом виступив п. Микола Шумицький. Він член бувшого Генерального Військового Комітету. Зазначивши в своєму докладі ті тяжкі і складні обставини, в яких приходилось працювати тоді членам Комітету, п. Шумицький докладно зостановлюється на настроях, що панували тоді в війську. На його думку українські урядово-політичні чинники теж не дооцінювали в ті часи значіння і ваги української армії. Не зверталосся на це належної уваги. І тому не в повній мірі використаний був патріотичний порив українських військових і громадянства. Пан Шумицький безперечно має заслуги на полі української національної роботи, і тому думки і спогади з минулого, подані ним в докладі, мають великий інтерес і безсумнівну цінність.

На закінчення голова Громади він імені зборів подякував докладчикам, що ласкаво згодні в день 10-ої річниці утворення української армії поділитися з громадою своїми споминами. Потім, зробивши підсумок пройденому за ці десять років, голова Громади сказав, що боротьба ще не закінчилася, і що нас ждуть нові події, нова боротьба, з якої ми мусимо вийти переможцями.

Вічна пам'ять тим, що поклали своє життя за Україну, а нашій славній армії та її провідникам — слава.

На цьому її було закрито збори, присвячені 10-ій річниці утворення української армії.

З П Р Е С И.

З приводу статі п. Франсуа Коті в «Figaro»: «Un front unique contre le communisme», що ми уривки з неї наводили в попередньому числі, Шварцбард вдався до редакції «Figaro» з листом, надзвичайно грубим і самозплевненим. Він обвинувачує газету в дифамаци, інсинуації, перекрученні його намірів, в тому, що вона нападає на людину, яка знаходиться у в'язниці і т. ин. Він, звісно, твердить, що ніякого Ефіма Геллера ніколи не знав, з жадною комуністичною організацією ніби-то в зносинах не був; заперечує, що діяв в інтересах совітів; про плани покійного Отамана він нічого не чув. І далі подає свою відому вже версію:

«Знайте, що еказекуція (!) С. Петлюри (l'exécution de Petlioura) була вдихновлена тільки моїм сумлінням жиди, що рішив помститися за своїх нещасливих убитих братів по крові».

Після всіх цих тверджень, звичайно, в найкатегоричнішій формі, він, бажаючи, очевидно, вплинути на французьку психологію, вихваляється своїм поведженням під час війни:

«Я стріляв у Петлюру, ката жидівського народу, так само, як в серпні 1914 року я взявся за зброю у французькій армії проти німецького мілітаризму».

Пославшись на свій «ідеалізм» незаперечений (?) він ще раз підкреслює, що вбиваючи, він тільки «скорився імперативу моєї совісті».

Не зважаючи на «образливі вирази» листа, які б уже самі дозволяли газеті «одмовитись його вмістити», п. Франсуа Коті в спокійних, витриманих тонах дає на тежну відповідь цьому «ідеалістові», що слухається тільки імперативу своєї совісті». Наводимо головніше:

«Те, що Шварцбард сидить за ґратами має тільки вигляд драматичний: він читає газети і широко користується правом відповідати; у нього добрі адвокати; його прекрасно боронитимуть; навколо нього і за ним стоять усі сили, які тільки здібні його врятувати. Отже відносно нас, — пише п. Коті, — ґрати не існують; вони могли б боронити нас тільки від фізичного насильства, та нам здається, що п. Шварцбард не має наміру братися зараз же за свій браунінґ; зловживання стало б очевидним...»

«Факт установлений є такий: посеред вулиці Парижу п. Шварцбард убив з наміром і підступно людину, яка була гостем Франції».

Цей факт і те, що Шварцбард «сам тим хвалиться», — продовжує газета, —

«дозволяє нам писати про це до приговора. Це безумовно наше право».

Одклавши далі фактами обвинувачення в антисемітизмі, — який і йому закидають, — такі закиди вже ввійшли в систему в обороні Шварцбарда, що в підводить кожен виступ проти убивці, кожне слово проти його ганебного вчинку під антисемітизм, — п. Франсуа Коті пише:

«Мине були би на висоті свого завдання, як би не підкреслили збігу обставин, що наводить на думки, між кількома згаданими

в нашій статті фактами: Ефім Геллер, совітський агент, перебував в Парижі з кешеннями, повними грошей, саме тоді, коли Петлюра завдав клопоту III Інтернаціоналові; Ефім Геллер, член Червоної Помочі, яка приготувала замах у Софії, щоб убити корсля, міністрів, штаби цивільної й військової влади Болгарії; Ефім Геллер — польський жид; убивця Петлюри — польський жид, натуралізований француз; убивця Петлюри каже, що не має нічого спільного в «Secours Rouge» та комунізмом, а має за адвоката присяжного оборонця «Secours Rouge», могутнього оборонця французьких та імпортованих комуністів. Справді не треба жадної сміливості, щоб зробити висновки.

«Якби не були жалі у п. Шварцбарда проти людини, яку він убив, ми бачимо лише одно: він убив і він порушив громадський спокій Франції. Про жертви, за які він мстився, він розкаже суддям. Ми знаємо цю історію, завжди ту саму з часів, коли прекрасна Естер і статечний Мардохей звели вибити превентивно цілий народ Амалекитян, вирізати сім'ю Амана та повісити міністра-патріота».

«Figaro» згадує і про інші жертви, жертви червоного терору:

«Європа переповнена, Франція переповнена, не «сотнями тисяч», а мільйонами удов і сирот, у яких Апфсльбаум, Бронштейн, Собельсон та їхні спільники погубили батьків, чоловіків та дітей».

Одмітивши протиріччя в листі, на справжнє місце ставить п. Коті демагогічні намагання Шварцбарда використувати для оборони злочину свою участь в війні на французькому фронті:

«П. Шварцбард брав участь у війні у Франції, але ж він повинен був брати в ній участь на російському фронті, бо був підданим російського царя. Він дістав блискуче відзначення; адвокат його використав це як найкраще на суді. Але, на нашу думку, служба на війні не дає недоторканості за злочинства, доконані в мирні часи. Два мільйони французів були скалічені або равані німцями, не дістаючи за те і не вимагаючи права вбивати потім французів чи гостей Франції. П. Шварцбард теж не може його вимагати. А не то в нашій країні не можна було б більше жити».

Переглянувши один по одному доводи Шварцбарда, п. Коті кінчає:

«Figaro» зостається вірним традиції свого патрона, коли говорить правду у вічі навіть тим страшним силам, які дали наказ вбити Петлюру»...

ДО СУДОВОЇ СПРАВИ.

Судове слідство закінчено. Справу передано до палати обвинувачення (Chambre de mise en accusation), яка, заслухавши доповідь товариша прокурора, має затвердити формулу обвинувачення і передати справу на розгляд суду присяжних. Час, коли розбиратиметься справа, ще не встановлений.

Хроніка.

З ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ.

— В УАН. Зв'язок з Північним Кавказом. 20 травня в Академії наук проф. Вельмиг робив доповідь про наукову роботу на Північному Кавказі, де дуже цікавляться роботою УАН і взагалі розвитком української культурної роботи. («Пр. Пр.» ч. 103).

— Інститут Наукової Мови здав до друку словники: комунальний та природознавства. Близьким часом мають випустити такі словники: загально-технічний, електро-технічний, черговий том сільсько-господарського словника, ботанічну номенклатуру й органічної хемії. Готові до друку фінансово-економічний і соціологічний словники.»

Щоб з'ясувати причини, які затримують випуск словників, до Києва прибула спеціальна комісія комісаріату освіти. («Пр. Пр.» ч. 104).

— Новий академік. Відомого дослідника Азії та Тибету П. Козлова обрано на академіка катедри географії («Пр. Пр.» ч. 99).

— Зв'язок з Фінляндією: Гельсінґфорський Національний Музей надіслав до Всеукраїнського Археологічного Комітету цінний дарунок — багато томів своїх видань за останні роки. («Пр. Пр.» ч. 99).

— Директор Гельсінґфорського національного музею проф. Тальґрен вдався до всеукраїнського археологічного комітету з листом, де, дякуючи за обрання почесним членом, підкреслює

археологічне значіння України: «До археологічних розкопін на Україні треба притягнути увагу вчених всего сіту і взятися до широкого вивчення величезних і далеко недосліджених багатств старовини, що є на Україні.» («Пр. Пр.» ч. 101).

— Академік Крилов перебуває в Коїморі (Португалія) і виступив там на низці наукових конференцій, де зробив наукові доповіді й утворив зв'язок з видатними португальськими науковими установами.» («Пр. Пр.» ч. 99).

— Огляд українського наукового руху за 1926 рік: перевела редакція журналу «Україна» на прилюдних засіданнях в Академії Наук. («Пр. Пр.» ч. 101).

— Журнал «Україна» своє останнє число присвятив 10-річчю визволення України та 30-річчю з дня смерті П. Куліша. («Пр. Пр.» ч. 101).

— Географічну експедицію на Дніпро, щоб обслідувати долини Дніпра від Чернігова до Херсону, виряджає цього року урядоловнаука. («Пр. Пр.» ч. 104).

— Київське етнографічне товариство, що має своєю метою популяризацію етнографії, збирання етнографічного матеріалу, та організацію сил, корисних для етнографії, нараховує по-над 400 членів, має більше ніж 10 сільських краєзнавчих осередків, близько 60 кореспондентів по селах; утворило дослідну станцію селі Українці Обухівського району, провадить видавничу працю, випустивши вже першу книжку своїх

«Записок» та низку програм. Повстало питання про переутворення його в т-во всеукраїнського значіння.

(«Пр. Пр.» ч. 104).

— Подтавський монумент оголошено державним заповідником. Там мають по-між иншим примістити краєвий історичний музей.

(«Пр. Пр.» ч. 101).

— Цінні картини відомого маляра Орловського знайдено в Одесі і передано до музею.

(«Пр. Пр.» ч. 101).

— Зоологічний сад в Києві заходжуються реорганізувати. Пушкінський парк значно поширено, приділивши до нього 15 десятин землі по Старо-Житомирській дорозі.

(«Пр. Пр.» ч. 101).

— Школа імені Терниченка. Ухвалено найменувати Черніобільську сільськогосподарську школу, школою ім. Терниченка.

(«Пр. Пр.» ч. 100).

— Журнали на Україні. Всього журналів на Україні видається 92, з них: українською мовою — 57, російською — 31, жидівською — 3, німецькою — 1. Пересічний тираж товстих журналів («Червоний шлях», «Життя і революція», «Більшовик України») — від 3.000 до 4.000.

(«Пр. Пр.» ч. 99).

— «Вільна преса.» Тов. Лакиза подає на день преси в «Пр. Правді» (ч. 99) такі характерні риси сучасної преси на Україні: «Ми вже щось із 9 років маємо вільну робітничу й селянську большевицьку пресу українською мовою, вільну не тільки в поліційному розумінні, а також вільну від капіталу, вільну від впливів «буржуазно-анархічного індивідуалізму». Звичайно, з власної волі ця «вільна преса» покірливо йде в слід за московською, своїм ідеалом: «На-

ша українська преса йде тим же шляхом і живиться традиціями та засадами робітничої большевицької преси російського пролетаріату.» Тільки чогось оцю «вільну пресу» з такими славними «традиціями та засадами» не хотять на Україні читати. Не диво, що не читають селяне, яких треба живосилом примушувати передплачувати совітські газети, а от не хотять читати і ті, хто мусить це робити з службового обов'язку. «Робкори пишуть — адміністрація не читає», — скаржаться гірко на свою долю та ж «Пр. Правда» в числі 101. Оних газет нараховують на Україні — 122, з них українською мовою — 73.

(«Пр. Пр.» ч. 101).

— Бібліотека на Україні тепер 20.000 найрізноманітніших типів од Всеукраїнської Бібліотеки до бібліотеки при хаті-читальні. («Пр. Пр.» ч. 101). Щоб виявити загальний стан бібліотечної справи і намітити шляхи надалі, науково-дослідчий інститут книгознавства розпочинає обслідування бібліотек та їхньої роботи («Пр. Пр.» ч. 100). Чи може що воно, — не знати, бо корінь лиха — це брак путньої книжки, яка не може з'явитися за порядків «повної волі» терору та окупації.

— «Волею стихії». За перші три місяці 1927 року на Україні вийшло 915 назв (зарєстровано не все), з них мовою українською — 487, а решта то книжки і ноти мовами: російською, польською, жидівською, болгарською, німецькою то що. Що то за книжка і кому вона потрібна, — це пояснює газета трохи нижче: «Зростання української книжки за останні роки йде майже виключно коштом офіційних видань, число яких українською мовою збільшилося проти 1927 (19 26?) мало не на 250 процентів.» Отже, значна частина це звичайний комуністичний мотлох, пікому й ні на що не потрібний. А до того

ще «все, що по-за шкільною книжкою, то віддано на всдо стихії, і через те ми масмо анархію справжню в справі творення асортименту для бібліотек.» («Пр. Пр.» ч. 101). «Виховні досягнення українських шкіл розбиваються через шльовиту відсутність на ринкові дитячої літератури українською мовою.» («Пр. Пр.» ч. 99). Невесла картина, але того ще за мало. «Делего гіше стоїть справа з якістю української книжки. Найгловніший продуцент нашої книжки ДВУ дуже рідко ксли витрчас свої кшти на псліщення поліграфічної якості своєї продукції. Попит серед видавців на художньо-технічно добре видану книжку надзвичайно впав». Принаймні, щиро. Не диво, що видавництва, що займаються «виключно» офіційними виданнями, керуються «волою стихії», не дбають абсолютно про читача і його потреби: «Мілійоний читач, якого вони обслужують, досі ще не став у центр уваги тих органів, що мають пісю справою відати. Кдс селний апарат для просування книжки в маси лишається ще не організованим».

(«Пр. Пр.» ч. 101).

— «Ідеологічний контроль» Убийча характеристика ка того сграшного стану, в якому перебуває видавнича справа на Україні, зроблена вище словами такого знавця, як Юр. Меженко. Та сам автор потішає читачів: зле з книжкою на Україні, але за те «ідеологічний контроль достатньо мірою гарантує те, що не з'явиться книжка шкідлива.» («Пр. Пр.» ч. 101). «Ідеологічний контроль» — це, по просту мовити, цензура. Яка граціозність виразу! Де вже за ІПУ що з'явиться! поки що окупанти можуть спати спокійно. За них чуває «ідеологічний контроль.» Справді таки, словами самого Лбінна мовячи, зовсім, зовсім навівки «пройшла проклята пора езоповської мови та ідейного кріпацтва.»

(«Пр. Пр.» ч. 99).

— Українська опера. На майбутній сезон на Україні залишається три постійні опери: в Харківі, Києві та Одесі. «На наступний сезон усім державним оперним театрам дано право більшої атомії за принципом децентралізації оперової справи на Україні.» В основі репертуару кожного театру покладено українську оригінальну оперу та опери, що своїм змістом та музикою близькі до українського життя. Далі ідуть опери на революційний сюжет та опера модерної музики.

(«Пр. Пр.» ч. 104).

— Диспут про оперу. відбувся в Києві. Совітська преса з нього не задоволена. «На жаль диспут прибрав небажаної форми через виступи де-яких промовців», «обернувся в курьоз.» А «курьоз», в тому, що «заманіфестувала з нафталіну знайома нам давня «просвіта» і «вийшла на герць за свої хуторянські сязтосці, виступаючи і проти директора київської української опери, що «балакає російською мовою» і проти «співаків з М.скви та Ленінграду.» «Чимало потішала (!) слухачів Старицька-Черняхівська», доводячи, що «опера була даліка «народові». А за нею ще цела плеяда «просвітня». Справді, жаж! Та найгірше, що «промовців вітала «просвіта» з по-між слухачів». («Пр. Пр.» ч. 100). Вияно, що й «ідеологічний контроль» не помагає: глибоко сидить отой «націоналізм».

— Клубний репертуар «складається з старих беззмістовних п'єсок. Їх керовники витягають із старих архівів і подають під виглядом «сучасних» «радянських». («Пр. Пр.» ч. 100). І тут «просвіта» винна?

— Кіно на Україні. Як заявив на нараді в Харківі сам тов. Срипник, «українська кінематографія за чотири роки існування має великі успіхи, технічна якість українських фільмів поліпшала, але відстає художній і ідеологічний зміст.»

«Зважає дуже роботі брак гарних сценаріїв та достатнього кадров режисерів». Та щоб виправити всі хиби, «ВУФКУ треба збільшити свій апарат партійними культурними робітниками, стати громадською організацією, створити кадри молодих режисерів.» («Пр. Пр.» ч. 102). А поки що ось яку оцінку «успіхів» та «досягнень» української кінематографії, якими так люблять всюди вихвалитися большевики, дає наш селянин, що то ніби для нього й працює оте саме ВУФКУ. «Для прикладу візьмемо, — пише «Пр. Правда», ч. 100, — с. Білгородку, Будаївського району. Тов. І. пише: «ВУФКУ такі погані фільми дає для села, що селяне кажуть: ми вже маємо смак, дрантя нам не потрібно.»

— «П д у г» одбув свій з'їзд у Харкові. До нього належить 122 письменники. Видав він минулого року 143 книжки, питання тільки, яких?

(«Пр. Пр.» ч. 103).

— Екстернат в вищих школах. «До іспитів, як екстернів допускати будуть осіб, що мають 5-літній виробничий стаж з свого фаху.»

(«Пр. Пр.» ч. 104).

— «Студенти ухиляються від вивчення військових дисциплін, — лементує «Пр. Правда».

Справді, до чого ж тоді всі «стажі», які лилі вимагають од того, хто хоче вчитися. Так однодушно всюди заявляють про готовність оборонити «социалистическое отечество» — і от маеш: не хотять. Вирішено «збільшити заходи»: «не переводити на старші курси, навіть і тоді, коли вони складуть зачоти з усіх інших дисциплін.»

(«Пр. Пр.» ч. 97).

* * *

— Кавказ та Україна. Україну відвідали голова ЦВК Закавказької та Грузинської республік Ф. Махарадзе та секретар Абхазського крайкому

ЗКП (б) Стурга. «Вони приїхали на Україну, щобознайомитися з станом української промисловості та з розвитком українського культурного життя.» Україна, — заявив Махарадзе, в Київі, — «безумовно займає визначне місце серед інших радянських республік. Це місце належить Україні як до її території, так і завдяки її промисловості та розвитку її культури.» «Що до національної справи, мушу відверто сказати, що Україна є прикладом для інших радянських республік.» («Пр. Пр.» ч. 100). Можна тільки побажати, щоб безпосередні зносини між Кавказом та Україною зміцнювались і щоб міцніше з'яглися вузли спільних інтересів, що об'єднують їх проти Москви.

— Пленум ЦК незможних селян збирається в Харкові на принципі травня зробити «підсумки перевиборів» та «памітити чергові завдання комнезамів».

(«Пр. Пр.» ч. 100).

— «Зростання активності селянських комсомолів» одмічас знову резолюція ЦК КП (б) У, а це «вимагає збільшення пролетарського впливу на селі.»

(«Пр. Пр.» ч. 102).

— І сюди гаряче і туди бодяче. Зібралися на нараду комсомольці — ця поруч з компартією та комнезамами Івардія і опора «престола». Встановлено, що «зростання нашої організації за останній час йде коштом селян. Зараз у нас в комсомолі щось із 381.000 членів. Кількість селян в організації збільшується.» Радити б та й все, коли ж бо ні-це «зростання» викликає тривогу в керуючих колах: «Треба звертати увагу на підприсметвах, щоб до комсомолу притягати кращу молодь, бо ми повинні мати стає ядро робітників. На це осередки на місцях повинні звернути увагу.» («Пр. Пр.» ч. 100). А тим часом, як признається сам

тов. Курганов, один з провідирів, «останніми часами зменшилась у спілці кількість робітників». («Пр. Пр.» ч. 101). Справді трагічне становище: і хочеться втягти оте селянство, і страшно його: а що як воно візьме сиду та якої засніває? Отже де теж «вимагає збільшення пролетарського впливу на селі», а для того треба мати «стале ядро роників», а з робітниками, цією старою гвардією комунізму, щось сталося: їх кількість у спілці меншає. — От і роби, що хочеш. Взагалі надзвичайно сумні ноті брегіли на всій конференції. Послухати тільки тов. Курганова, що говорить іменем ЦК: «Слід відзначити негативні риси в нашій літературі, де панує ідейний занепад, вульгаризація побуту молоді, течія розчаровань то що... «Українізація комсомолу в деяких місцях провадиться мляво... «Піонерорганізація тепер переживає певну кризу». («Пр. Пр.» ч. 100). «При кожному групкомі існують осередки КСМ, але вони не мають належного впливу і молодь, навіть, комсомольці, підпадає під вплив безпартійних та приватників.»

(«Пр. Пр.» ч. 103).

«Спостерігаємо серед деяких комсомольців занепадницькі настрої, вони кажуть, що комсомол здає позиції, що ми боролись, щоб зараз йти на поступки перед дрібно-буржуазними елементами.» («Пр. Пр.» ч. 100). Отже добре зрозумілий той роспач, який проглядає в кінцевий промові тов. Курганова: «Робітниче ядро в комсомолі треба збільшувати»... «Антисемітські настрої (це під пролетарським впливом та ще серед цвіту комуністичної молоді! Прим. наша) треба викоринювати»... «Наша спілка, що об'єднує молодь різних національностей, не може мати націоналістичних настроїв (значить, серед комсомолу єсть і такі? прим. наша), і національної ворожнечі в на-

шій спілці бути не може». («Пр. Пр.» ч. 101).

— Санітарний стан України. Всеукраїнський санітарно-технічний з'їзд, що відбувся допіру в Харкові, зазначив сумний санітарний стан України: «смертність на Україні велика, що свідчить про її кепський санітарний стан»... «на Україні ще не зовсім гаразд щодо малярії, інфекції кишкового тракту, і паразитарних тифів». «Кієвський санітарний стан України залежить від цілком недостатнього водопостачання.» «Житлова справа на Україні стоїть дуже гостро»..

(«Пр. Пр.» ч. 103).

* * *

— Українізація в вісьську. В «Пр. Правді», ч. 100 читаємо: «Українізація торкнулася й стінних газет, але тут у зв'язку з тим, що сотень цілком українських у дивізіях немає (крім спеціально національних частин), газети виходять мішаною мовою відповідно до національності частин.»

* * *

— Зріст в видавничтві мовами меншостей. Привіш до жалюгідного стану українську видавничу діяльність, що то її сумний малюнок подано було вище, совіти втішаються розвитком на Україні видавничтві мовами національних меншостей. «Пр. Правда» радіє: «Зростає роля видань нацменівськими мовами. Наприклад, кількістю аркушів 1924-25 року ці видання в загальній продукції становили 3,3 відс., 1925-26 р — 5,4 відс. Також виросло тиражем видання літератури нацменівськими мовами.»

«Особливо збільшується видання нацменівської літератури 1926-27 р. — майже на 70-80 відс., у зв'язку з організацією всеукраїнської філії «Центровидаву», що бере на себе обслуговувати літературою нацменівської України.» («Пр. Пр.» ч. 99)

— Будинок жидівської культури відкрити урочисто в Одесі. «В промовах відмічалось величезну культурну вагу цієї події».

(«Пр. Пр.» ч. 100).

— Жидівський бібліографічний кабінет утворено при кафедрі жидівської культури УАН. Завдання кабінету реєструвати поточну жидівську друковану продукцію по всьому совітському союзу.

(«Пр. Пр.» ч. 104).

— Новий журіал під назвою «Єврейська мова», — «орган практичного єврейського мовознавства», — почав виходити в світ.

(«Пр. Пр.» ч. 100).

— Театр для дітей ім. Франка. Григорій К., спиняючись на діяльності театру для дітей ім. Франка та оцінюючи гру його артистів, зазначає: «Але мову артисти ще не гаразд опанували». («Пр. Пр.» ч. 101»). Читач запевне з здивуванням подумав, що справа йде про українську мову, яку чомусь не гаразд опанували артисти, і глибоко помилились. Річ тут про жидівську мову: театр, що свого часу українізовався, «тепер ще й єврейзувався» («Пр. Пр.» ч. 101), і річ йде про комедію «А майсе міт а кнепл», що її мусіли грати артисти театру ім. Франка.

* * *

— «Децентралізація» Совнаркому ССРСР, «стверджуючи курс на більшу децентралізацію управління місцевою промисловістю», запропонував... «відсилити планове керівництво місцевою промисловістю й контроль над виконанням планів».

«Дальший розвиток місцевої промисловості повинен ґрунтуватись переважно на асигнуваннях із місцевих коштів. Асигнування з загально-держ. бюджету можливі тільки для деяких найвідсталіших окраїн, автономних республік та країв».

«Промислове будівництво, що його вартість перевищує 2 мільйонів карб., можливе тільки що-разу з дозволу Верховної Ради Народнього Господарства ССРСР».

«Справжня децентралізація!»

(«Пр. Пр.» ч. 103).

— В цукровій промисловості, підбиваючи підсумки останній компанії, прийшли до невеселих висновків, що «гірша якість палива, яку тепер дає управа Цукротресту, може кепсько відбитись не тільки на продукційності праці, а й на збільшенні витрат цукру». Жалілися, що «економічний буряк гірший за плантаторський». Далі встановлено, що остання цукрова кампанія позначалася низькою якістю сировини. Пересічна засівна площа зменшилася до 3.020 дес. проти 3.459 (— 12,7 відс.), Ще різче зменшилося навантаження цукроварень. Загалом замість 754.000 метр. центн. кожний завод пересічно переробляв не більше 372.000. Через це зменшилася пересічна тривалість виробництва на 35,5 відс.» Нарешті, «стверджено «збільшення собівартості». («Пр. Пр.» ч. 100). Добрі наслідки московського господарювання.

— Собівартість металургічної промисловості на українських заводах протягом останнього року зростає. Приїхала спеціальна комісія з Москви в'яснити причини цього.

(«Пр. Пр.» ч. 102).

— Рудна промисловість не доробляє. «Нарада робітників рудної промисловості, яка закрилась сьогодні, констатувала, що добування задісної руди в Криворіжжі не посіває за зростанням потреби в ній». «Нарада постановила рішуче боротися за зменшення собівартості руди.

(«Пр. Пр.» ч. 102).

— Всеукраїнський з'їзд місцевої промисловості відбувся в

Харькові. З'їзд висловився за організацію в усіх округах відділів місцевої промисловости, яким треба передати всі справи планування й регулювання підприємства місцевого значіння.» («Пр. Пр.» ч. 104).

— Замовлення в Німеччині устаткування зробили Донвугіля та Південкриця. («Пр. Пр.» ч. 100).

— Потреба в вапні в зв'язку з різними великими проєктованими роботами значно зростає і тому, «як що не вживати заходів, то на Україні буде голод на вапну». ВРНГ склала широкі проєкти поширення вапної промисловости. («Пр. Пр.» ч. 100).

— Пожежа на махорній фабриці в Черкасах знищила новий корпус і зробила великі збитки. («Пр. Пр.» ч. 104).

У ФРАНЦІЇ.

— Т-во б. вояків армії У. Н. Р. у Франції. 15 травня організаційні збори б. вояків армії У. Н. Р. у Парижі після докладу комісії ініціативної групи, за прикладом уже існуючих організацій в інших емігрантських осередках, заснували Т-во б. вояків армії У. Н. Р. Новозасноване Т-во прийняло статут вже існуючий в анологічних організаціях інших країн, пристосований комісією до вимог життя у Франції.

Організація має метою: стисліще об'єднання б. вояків армії У. Н. Р. для моральної і матеріальної взаємодопомоги і для повсякчасної поготівчі до послуг своєму Урядові.

Т-во прийняло запропонований і в початках вже зреалізований комісією напрямок праці, який полягає: в заснованню при книгозбірні імені Головного Отамана С. В. Петлюри відділу військової літератури, в цілці докладів вій-

ськового характеру, заслованні неперіодичного військового журналу з метою відновлення і повнення фахових знань у військових і ряді питань чисто організаційного характера.

Головою Т-ва обібраний п. сотник Васил'їв; членами президії—сотники: Гончарів, Чорний-Лучко, Пеловик., та п. Рудичів — б. військовий суддя.

Адреса Т-ва: (Т-во б. в.) Gonchariv, 19, rue des Gobelins, Paris (13).

Маючи на меті пропаганду своїх ідей і свого завдання Т-во випустило відозву до всіх військових, перебуваючих у Франції.

ДО ВСІХ УКРАЇНЦІВ ВІЙСЬКОВИХ, НА ТЕРЕНІ ФРАНЦІЇ СУЩИХ.

Оглядаючись в історичне минуле, ми спостерігаємо, що майже всі національні змагання, або вирішувались при допомозі озброєної сили, або закріплювали нею здобуті собі иншим шляхом плєдження. І даремно гадати, що доля виділить нас, як щасливий виняток, з цього загального правила.

Виконуючи сьогодні чергове завдання на громадсько-політичному полі, побороємо анахроністичні тенденції зовнішнього світу — взагалі заперечувати національний і державний характер українського питання, та готуючи робітників по різних галузях знання, не будемо забувати, що рано чи пізно нам прийдеться стати перед фактом оружно́ї боротьби. Крив'ю та залізом будемо змушені доказати своє право на вільне існування і як переконуючий доказ нашого права виставити озброєну силу.

Кожен з нас свідомий немину́чости оружно́ї боротьби і не тільки свідомий, а й відповідно загартований в необхідній конечности, коли треба буде, віддати своє життя для здобуття волі батьківщині.

В минулому з волі української нації ми вже вписали своїми чинами багато сторінок в криваву книгу української історії. В цю

добу активної збройної боротьби, українському народові пощастило відновити тяглість своєї вікової державної традиції і закріпити її актами своєї сувереної всієї в формі Української Народньої Республіки (УНР).

На шляху до цього ідеалу лягли тисячі українського народу. На цьому шляху зросла наша новітня історія. На йому-ж зродилися великі наші мужі, що прикладом своїм поривали нас до змагань за здійснення наших ідеалів.

Але не дивлячись на все, теперішня українська дійсність неприємна й сумна.

Здобутий народній ідеал — державність — силою віднятий у нього і форма її — У. Н. Р. — віддалена, на вигнання. Армія розפורшена і приникли її прапори.

Разом з цим міцнішають, та стають все брутальнішими чуженські утиски й свавля над безсилим народом українським на його рідних теренах. Ворог зважується на поругу над його найбільшими святощами.

Підступством віднято життя тому, хто в найчорнішу добу знесилення й неволі лишався в свідомості українських народніх мас, єдиним символом їхньої незалежності, єдиною надією на їх порятунк і визволення.

Убито С. В. Петлюру, на поклик і за чином якого без вагань пішло молоде українське покоління, глибоко й без застерень перейняте вірою в здійснення під його проводом сподівань народніх вікових.

Його забито як Єдиного Великого Вартового за цілу долю українську тоді, коли ми всі беззбройні не могли оружно, разом з ним, на її захист стати.

І не дивлячись на нашу осиротілість в цей найтяжчий час українського буття, всі, хто з вірою й повним добрим щирим серцем вирушили за ним в перші дні, мусимо всі тягарі, які він без скарги ніс один на своїх плечах, тепер взяти на себе і гуртуючись знову навколо його спадкоємця з Волі Нації Уряду У. Н. Р. донести цей ідеал не надщербленим своєю народові на нашій

рідній. звільненій від ворогів, землі.

Тому мусимо на перший поклик нашого Уряду бути готові віддати себе, коли прийде час неминучого останнього бою, мусимо бути озброєні хотінням, волею здійснити наше хотіння і знанням.

Отже для здійснення цього Т-во б. вояків армії У. Н. Р. у Франції звертається до найсокровеніших глибин національного сумління всіх тих, хто був під прапором У. Н. Р. або на далі збирається стати під нього, з закликом до об'єднання в формі Т-ва б. вояків армії У. Н. Р. у Франції, щоб своєю організацією поготівлею сприяти найскоршому досягненню остаточної й найвищої мети Нації та заповітів Великого Небїжчика.

Т-во б. вояків армії
У. Н. Р.

— На конгрес Товариств прихильників Ліги Нації, що розпочався в Берліні 24 травня, виїхав з Парижу в неділю 22 травня, п. І. Базяк, що стоїть на чолі делегації, виправленої Українським Товариством прихильників Ліги Нації. В склад делегації входить також п. інженер Д. Андрієвський з Брюсселю. Головною Управою українського товариства виготовлено для конгресу меморандум в справі положення українського населення в тих державах, де воно силою обтравин становить національну меншість.

— В Об'єднаній Українській Громаді у Франції (Париж). З огляду на літній час сходини в громаді на далі не відбуватимуться що суботи. Про поновлення сходин в майбутньому буде повідомлено через пресу.

Конкурс

на проєкти нагородника Івана Франка. Комітет для вшанування пам'яті Івана Франка, організований при Товаристві «Просвіта» у Львові (Ринок ч. 10), розписує отсим

загально-український конкурс на проекти надгробника Покійного письменника і Діяча.

1) Надгробник має стати на гробі Івана Франка, положеному на Личаківському кладовищі у Львові, (точне означення місця: Поле 4. Заряд кладовища вказує місце), що займає площу об'єму 7.59 м.2 на тлі дерев (П.Т.мистцям, що бажають прийняти участь в конкурсі, висилається за оплатою 8 зол. рисунок ситуації і фотографічну знімку могили разом з оточенням відвратною почтою).

2) Надгробник буде виконаний з тривалого каменя, однієї із шляхетніших, красивих порід.

3) З огляду на неспокійний характер тла майбутнього надгробника, було б бажаним, щоби надгробник був проєктований в компактних масах, з перевагою архітектонічного елементу над скульптурним.

4) Проєкти належить надсилати в кінченні (не шкідливі), готові до виконання в природі; до подробицею опрацьованої пластичної моделі треба отримати рисунки поземних і прямих перекроїв та перспективу, а все те в скалі 1-10.

5) Проєкти разом з девізою і точною адресою автора в окремії, запечатаній коверті, прислати на адресу Комітету (Тов. «Просві-

ти», Львів. Ринок ч. 10) найдалі до дня 1 грудня 1927 р. до 12 год. в полудне з тим, що замісцевих легітимих дата надачої посвідки. (Кошти посліжки проєктів до Комітету оплачують автори, зворотну посліжку не нагороджених проєктів оплачує Комітет).

6) Участь в конкурсі можуть приймати тільки Українці.

7) Засідання оціночного суду, до якого входять П. т. 1) проф. Михайло Галушчинський; 2) мистець-малює Павло Ковжун; 3) інж. архітект Лев Левинський; 4) мистець-малює проф. Михайло Осінчук; 5) інженер Юліян Мудрак; 6) архітект Віктор Трач і 7) мистець-малює проф. Петро Холодний, відбудуться найдалі до двох тижнів по закритті конкурсу, вслід за чим подається до публічного відома вислідні.

8) За три найкращі проєкти назначив Комітет три нагороди, а саме: 1) в сумі 150 ам. доларів; 2) в сумі 100 доларів і 3) в сумі 50 ам. доларів.

9) Нагороджені проєкти стають власністю Комітету, який вибере найвідповідніший з них до виконання.

З А К О М І Т Е Т

Голова: М. Галушчинський.

Секретарь: В. Мудрий.

О Г О Л О Ш Е Н Н Я.

Комітет для вшанування пам'яті С. В. ПЕТЛЮРИ видає збірник на пошану С. В. Петлюри. Збірник міститиме оригінальні статті, спогади та світлинні з життя й діяльності Небіжчика.

Намічений такий програм збірника:

1. С. В. Петлюра (характеристика як особи і громадянина) — М. Славинський.

2. Життя Симона Петлюри.

3. Спогади про окремі періоди життя й діяльності С. В. Петлюри:

а) Початки громадської й політичної праці,

б) військові спогади,

в) тарнівський період,

г) паризький період.

4. Симон Петлюра на тлі української історії — П. Феденко.

5. Ідея національної державності в діяльності Симона Петлюри —

О. Лотоцький.

6. Державний провід Симона Петлюри:
 - а) державно-правний лад — О. Ейхельман,
 - б) політичні й соціальні відносини — І. Маєна,
 - в) земельна справа — К. Мацієвич,
 - г) національні відносини — А. Марголін,
 - д) українська армія — В. Салеський,
 - е) освіта — С. Сірополко,
 - ж) церква — І. Огієнко,
 - з) міжнародня політика — О. Шульгин.
7. Літературна діяльність Симона Петлюри — В. Королів.
8. Симон Петлюра й українська молодь —
9. Галицька проблема — В. Старосольський.
10. Ім'я С. Петлюри, як символ на Україні — Д. Геродот.
11. Смерть С. Петлюри й відгуки на неї — М. Бремів.
12. Процес у справі вбивства С. Петлюри — А. Яковлів.
13. Національна жертва — С. Петлюри
14. Жалібна академія.
15. Світлини.

Редакційна колегія: голова — проф. О. Лотоцький, члени — проф. О. Шульгин, проф. М. Славінський, проф. С. Сірополко й І. Мазепа.

Розмір збірника — 15-20 аркушів.

Ціна передплати — 30 кор. ч., або 25 фр. франц.

Українське громадянство запрошується активно підтримати видання збірника передплатою.

Кожний український громадянин має своїм обов'язком національним, передплативши цей збірник, допомогти виданню його й тим гідно вшанувати пам'ять Того, Хто життя своє віддав за Україну.

Для передплати зголошуватись:

У Франції: 19, rue des Gobelins, Paris XIII «Le Trident».

В Румунії: Bucarest, Delea Veche, 7 D. Gerodot.

В Польщі: Укр. Центр. Комітет, Warszawa Podwale 16-15.

В Чехословаччині: Укр. Унів. Praha-II. Stepanska 49-II, prof. Jankowliw.

Комітет.

Адміністрація «Тризубу» приймає передплату.

З М І С Т.

Париж, середа, 25 травня 1927 року — ст. 2. М. Славінський. Пам'яті Симона Петлюри — ст. 2. В. Ч. Україна на переломі — ст. 5. І. К - к. В річницю горя — ст. 12. О. Лотоцький. Листки з пам'яті (на могилу Незабутнього) — ст. 13. В. Садовський. С. Петлюра в Києві в 1906-8 р. р. (із споминів) — ст. 18. В. Королів - Старий. Письменницький шлях С. В. Петлюри (деталь до біографії) — ст. 22. Ст. Сірополко. Земський діяч С. В. Петлюра і гетьман П. Скоропадський (з архивних матеріалів) — ст. 27. Модест Левицький. Козак і С. Петлюра (уривок із спогадів) — ст. 31. М. Є. Місто Петлюри — ст. 33. Дм. Геродот. Нехай шаліють вороги — ст. 36. А. Б. Зими наші і весни (пам'яті С. Петлюри) — ст. 38. М. Г. «Справу має рішати меч» — ст. 40. O b s e r v a t o r. З міжнароднього життя — ст. 42. З. К. Лист із Києва — ст. 44. З. М. Лист із Праги. — ст. 47. Десята річниця української армії — ст. 49. З судової справи — ст. 52. Хроніка: З Великою Україною — ст. 54. У Франції — ст. 60.

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА:

Alexandre Choulguine

L'Ukraine et le cauchemar rouge.

Massacres en Ukraine. Edition Jules Tallandier.

Ціна 9 франків. Набувати можна в книгарні «Тризуба».

Симон Петлюра

Похорон і смерть. Альбом фотографій.

Видання міжорганізаційного комітету по увіковічненню пам'яті
С. Петлюри. Каліш.

Набувати можна: **Pologne. Kalisz. Skrzynka pocztowa 61.**

Ціна 2 зл. 50 грошей.

Вийшов з друку „ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 3.

Журнал присвячений бл. пам'яті П. Головного Отамана С. ПЕТЛЮРИ
і 10-й річниці існування Армії УНР.

Замовляти: **Warszawa I, skr. poczt. 697 P. Szandruk.**

Редакція і Адміністрація: 19, rue des Gobelins, Paris XIII.
Поштова адреса: «Le Trident» (Tryzoub). Boîte post. № 15. Paris XIII.
Редагує—Комітет. Адміністратор: *Іл. КОСЕНКО*

Le Gérant : Mme Jeanne de Carvalho Gerzain

Soc. Anon. Imprimerie de Navarre, 5, rue des Gobelins, Paris.